

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 29.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 14.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.745234

**OSMANLI DEVLETİ'NDE BİR CEZA İNFAZ KURUMU OLARAK
HAPİSHANELER VE KADINLAR**

*Prisons as a Penalty and Execution Institution in the Ottoman State and
Women*

Murat HANİLÇE

Doç. Dr.

Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-0587-9336

murat.hanilce@gop.edu.tr

Ersin ŐEYHOĐLU

Yüksek Lisans Mezunu

Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0001-7776-3020

ersinseyhoglu@hotmail.com

Özet: Kadınlar sosyo-kültürel ve ekonomik hayatta etkin bir rol oynamakla beraber, çağlar boyunca erkeklerin gerisinde yer almışlardır. Osmanlı toplumunda kadın ve kadına bakış açısı geleneksel ve dinsel boyutta şekillenmiş, Tanzimat dönemine kadar da bu durum böyle devam etmiştir. Ev yaşamında kafes arkasına çekilerek, ev dışındaki yaşamda ise çarşafa sokularak refakatsiz sokağa çıkması engellenen kadınların durumu Tanzimat dönemiyle birlikte tartışılmaya başlanmış ve kabul edilen yeni yasalarla birlikte kadınlar lehine düzenlemeler yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına doğru bedene yönelik cezalardan hürriyeti kısıtlayıcı cezalara doğru bir geçiş süreci başlamış, böylece hapis cezası ve hapishaneler Osmanlı ceza sistemi içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Şu ana kadar Osmanlı hapishaneleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, kadın hapishaneleriyle ilgili çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin genel işleyişi içerisinde kadın hapishanelerinin yerini ortaya koymak gibi mütevazı bir amaç taşımaktadır. Çalışmada ilk olarak hapishane kavramı üzerinde durulmuştur. Ardından Türk ve Dünya tarihinde hapishanelerin gelişimi ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Son olarak Osmanlı Devleti'nde kadınların işledikleri suç ve bu suçlara karşı aldıkları cezalar ile kadınlara yönelik hapis uygulamaları üzerinde durulmuştur. Çalışmada yararlanılan kaynaklar başta Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti belgeleri olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgelerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hapishane, Mahbes, Nisa, Ceza.

Abstract: Although women played an active role in socio-cultural and economic life, they were behind men for ages. The perspective of women and women in the Ottoman society was shaped in a traditional and religious dimension, and this continued until the Tanzimat period. The situation of women who were prevented from going out unaccompanied by being pulled behind the cage in home life and inserted into a sheet in the life outside the home started to be discussed with the Tanzimat period and regulations were made in favor of women with the new laws adopted.

Towards the middle of the 19th century, a transition from the punishments against the body to the restrictions on liberty started in the Ottoman State, and thus, prison sentences and prisons had an important place in the Ottoman penal system. Numerous studies have been done on Ottoman prisons so far. However, studies on women's prisons have been rather limited. This study has a modest purpose, such as revealing the place of women's prisons in the general functioning of prisons in the Ottoman State. The study initially focused on the concept of prison. Then, the development of prisons in Turkish and World history is outlined. Finally, the crime committed by women in the Ottoman State and the punishments they took against these crimes and imprisonment practices on women were emphasized. The sources used in the study are the documents obtained from the Presidential Ottoman Archives, especially the Mebani-i Emiriye and the Prison Directorate.

Keywords: Ottoman, Penitentiary, Prison, Woman, Punishment.

GİRİŞ

Hapishane, Arapça *habs* ile Farsça *hâne* kelimelerinin birleşmesinden türetilen bir kelimedir (Devellioğlu, 2005: 304). *Habs* kelimesinin sözlük anlamı; alıkoymak, salıvermemek, engellemektir. Sözcük, örfî bir kavram olarak bir şahsı, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak manasını karşılamaktadır. Bütün bu anlamlarının yanında kelime, hukuk dilinde sanık veya suçluyu belli bir mekânda zorla alıkoymak şahsi hürriyetleri kısıtlamak anlamını taşımakta ve hürriyeti bağlayıcı cezaların en başta gelen türünü teşkil etmektedir. Kamus-i Türkî'de *habs* sözcüğü "bir suçluyu mücazat nispetiyle veya davası görülünceye kadar kaçmamak için bir yere kapama, tutma, zapt etme ve istifade olunmayacak bir hâl ve mevkide bulundurma" olarak tanımlanmıştır (Şemseddin Sami, 1996: 539). Michel Foucault hapsi "özgürlükten yoksun bırakma" biçimi üzerine temellendirmiştir (Foucault, 2006: 337). Hapis cezasının infaz edildiği yere *habs* veya *mahbes*, hapsedilen kişiye de *mahbus* denilmektedir (Bardakoğlu, 1997: 54; Şemseddin Sami, 1996: 541). Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait belgelerde suçlunun ve zanlının hapsedildiği mekân *hapishane*, *tevkifhane* ya da *mahbes* kelimeleri ile ifade edilmiştir (BOA, ŞD. 1721/9, H.24 Rabi'ül-Evvel 1313/M.14 Eylül 1895).

Dünyada ve Osmanlı Devleti'ndeki hapishanelerin tarihsel süreçteki gelişimi hakkında günümüze kadar çok değerli ve dikkate değer bazı çalışmalar yapılmıştır. Michel Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu* adlı eseri bir infaz kurumu olarak hapishanelerin dünyadaki gelişim sürecini ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Foucault eserinde hapishaneyi, söylem ve pratikler bütünü olarak ele alarak genelleşmiş; cezalar, cezaların yumuşaklığı, yasadışlılıklar ve suçluluk gibi yapıları da

değerlendirmiştir (Foucault, 2006). Foucault'un daha çok Batı eksenli Hapishane kitabının yanında Mehmet Zeki Uyanık'ın, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane* kitabı da hapis cezası ve hapishanelerin İslam tarihinin en başından günümüze kadar gelen sürecini ele alan önemli bir çalışmadır (Uyanık, 2017). Foucault Hapishanenin Doğuşu isimli eserinde Batı'daki cezalandırmanın daha çok bedeni ve disiplin üzerine olduğunu belirtir. Gözden düşürülen beden üzerinde cezanın etkin olduğunu savunur. Ona göre acı çektirme; adaleti yerine getirme ve iktidarı yüceltmenin etkili yöntemlerinin başında gelir. Batıdaki iktidarların, tarihsel süreçte, cezalandırmada baskıcı olmaktan ziyade disipline edici, düzenleyici yöntemlere yöneldiğini savunur. Mehmet Zeki Uyanık ise eserinde, İslam tarihinden başlayarak farklı tiplerdeki hapishane çeşitlerini bir bütün olarak ele almış; suçluyu cezalandıran merciye ve cezanın derecesine göre bir ayrıma tabi tutmuştur. İslam hukukunda işkencenin yasak olduğunu, cezanın suça denk olması gerektiğini öne sürmüştür. Osmanlı hapishaneleri hakkında yazılmış olan en kapsamlı eserlerden birisi Gültekin Yıldız'a aittir. Yıldız, eserinde Osmanlı hapishanelerinin durumunu 1839-1908 yılları arasında incelemiş ve Tanzimat Fermanı'nın ilanından İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geniş bir dönemde asayiş olayları ve bir infaz kurumu olarak Osmanlı Hapishanelerinin, mahkûmların, gardiyanların durumuna işaret etmiştir (Yıldız, 2012). Osmanlı hapishaneleriyle ilgili bir diğer önemli çalışma Emine Gürsoy Naskali ile Hilal Oytun Altun'un editörlüğünü yaptığı *Hapishane Kitabı*'dır. Bu çok yazarlı kitapta hürriyeti bağlayıcı cezaların ve cezaevlerinin evrimi, hapishanelerdeki sorunlar, eğitim, cezaevi personeli gibi konulara ayrı ayrı değinildiği gibi hapishane kavramının divan ve halk edebiyatında yerine vurgu yapılmıştır (Naskali ve Oytun Altun, 2006). Bu hâliyle Naskali ve Oytun Altun'un kitap çalışması her yönüyle hapishaneye değinen bir çalışma gibidir. Ömer Şen'in kaleme aldığı *Osmanlı'da Mahkûm Olmak* adlı kitap Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde Osmanlı hapishanelerinin yaşadığı değişimi konu edinmiştir. Kitapta zindan kültüründen hapishanelere geçiş, hapishanelerde yapılan reformlar, Cumhuriyet ile kurulmuş yeni bir devlete devredilen ceza infaz kurumları mirası ve bu kurumların özelliklerini belirleyen konular üzerinde durulmuştur (Şen, 2007). Bu kitapların yanında Noemi Levy ile Alexandre Toumarkine tarafından derlenen *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20.Yüzyıllar* adlı eserde suç, kamu düzeni ve hapishaneler konulu tarih yazımı ile 18-20. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen bir dizi vaka incelenmiştir. Bu incelemeler, çeşitli kaynaklardan hareketle, Osmanlı başkentindeki suç, asayişin sağlanması ve imparatorluğun hapishane sistemindeki dönüşüm konularına odaklanmıştır (Levy ve Toumarkine, 2008). Halim Demiryürek'in kaleme aldığı *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)* adlı kitapta mahpesten hapishaneye hürriyeti kısıtlayan mekânların tarihsel dönüşümü, Osmanlı coğrafyasındaki hapishanelerin fiziksel durumları, hapishanelerdeki reform çalışmaları başta olmak üzere pek çok konuya ışık tutulmuştur (Demiryürek, 2019). Osmanlı Hapishaneleri üzerine yazılan kitaplar dışında çeşitli tez çalışmaları da bulunmaktadır. Bu tezlerin çoğu bir yerleşimdeki hapishane ve işleyişini konu almaktadır. Bu açıdan Kent Schull'un doktora, Gizem Parlakoğlu'nun Yüksek Lisans tezleri daha genel ve kapsamlı başlıklar içermeleriyle diğer tezlerden ayrılmaktadırlar. Kent Schull'un II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı hapishanelerini incelediği doktora tez çalışması, Osmanlı hapishanelerinin fiziki yapısı, işleyişi, çalışanları ve mahkûmları etrafıca ele alan önemli bir çalışmadır (Schull, 2007). Parlakoğlu ise *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları* başlıklı yüksek lisans tezinde II. Abdülhamid dönemi hapishanelerin durumunu örnekler vererek açıklamaya gayret etmiş; ayrıca hapishanelerin ıslah merkezi yönünü öne çıkarmıştır (Parlakoğlu, 2018). Sevcan Öztürk'ün *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş* adlı yüksek lisans tezinde ceza kavramı, cezanın amacı, cezalandırma yetkisinin sınırları ve kaynağı ile cezalandırmanın ilkeleri, ceza türleri ve cezanın özellikleri incelenmiştir. Ayrıca zindandan hapis cezasının uygulanmasına doğru ilerleyen tarihi süreç de aktarılmıştır. Yine eserde hapishane konusu üzerinde önemle durulmuş ve hapis cezasının infazında uygulanan sistemlerin geçirdiği aşamalar irdelenmiştir. Ceza hukuku açısından İslam hukukunun etkisi ile Osmanlı dönemi infaz biçimleri aktarılmıştır (Öztürk, 2014).

Bu incelemeye konu olan kadın hapishaneleri konusunda da önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Gizem Sivri'ye aittir. Gizem Sivri, *Osmanlı'da Kadın Mahkûm Olmak:*

Kadınları Mahkûm Etme ve Denetleme Pratikleri Üzerine Bir Değerlendirme (1840-1919) adlı çalışmasında kadının adı bir suçlu olarak Osmanlı hapishanelerinde nasıl var olduğuna değinerek, kadınların mahkûmiyet süreçlerine, kadınlara özgü mahpus evleri (imam evleri), kadın koğuşlarında uygulanan “gardiyanlık” denetimi konularına eğilmiştir (Sivri, 2017). Osmanlı kadın hapishaneleri üzerine Saadet Tekin’in *Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri* adlı makale çalışması önem arz etmektedir. Bu çalışmada yazar Osmanlı’da kadının durumu ve kadın hapishanelerindeki sorunları tespit ederek devletin bu alanda yaptığı çalışmalar ortaya koyma gayretinde olmuştur (Tekin, 2010).

Hapishaneler konusu dün olduğu gibi bugün, hatta yarın insanların dikkatini çeken konulardan biri olmayı sürdürecektir. Osmanlı Devleti’nde kadın mahkûmları ve kadın hapishanelerini konu edinen bu çalışma hapishanelerle ilgili yapılan çalışmalara mütevazı bir katkı sunma amacıyla ortaya konmuştur. Bu çalışmada ilk olarak Osmanlılara kadar hapis cezası ve hapishanelerin gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci olarak Osmanlılarda hapishane kurumunun şekillenmesi, kadın hapishanelerinin kurulması ve bilhassa Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde bunların durumu belgelerle açıklanmıştır. Ayrıca çalışmamızda Osmanlı Devleti’nde hapishanelerin fiziksel yapısı, iâşe, sağlık şartları, personel yetersizliği, hapis tutulan kadınların sorunlarından bazıları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Tarih Boyunca Suç ve Ceza ve Hapishaneler

1.1. Osmanlılara Kadar Hapis Cezası ve Hapishaneler

Eskiçağda kurulan bazı devletlerde suçlunun cezasını çekebilmesi için belli bir yere kapatılması esastı. Babil, Mısır, Yunan ve Roma gibi erken tarihlerde kurulan devletlerde suçlular, işledikleri suçun derecesine göre ölüm, kırbaç, dayak, para veya sürgünle cezalandırılırdı (Parlakoğlu, 2018: 6). İlk devirlerde cismani müeyyideler ağırlıkta iken, zamanla, bu tür cezalandırmalarda azalma görülmüş; iktisadi gelişmenin de tesiriyle maddi tazminat, diyet, hapis gibi müeyyideler devreye girmiştir. Yine suç ve cezalarda toplum yapısına bağlı olarak ilk devirlerde hâkim olan kolektif sorumluluk giderek yerini şahsi sorumluluğa bırakmış; önceleri ferdi, değişken ve takdirî bir mahiyet arz eden cezalandırma, merkezî otoritenin tesisi ve hukuki düşüncenin de etkisiyle zamanla objektif-genel, gayri şahsi ve mücerret ilkelere bağlanmıştır. İlk dönemlerde çeşitli suçlara karşı uygulanan ceza yöntemleri içerisinde intikam alma ve şahsi uzlaşma ön planda iken zamanla toplum adına cezalandırma fikri ve devlet ceza hukuku anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Yahudi hukukunda, Tevrat’a dayalı olarak, adam öldürme veya yaralama, zina, hırsızlık, yalancı şahitlik, komşunun malına göz dikme, Tanrı’ya, ana-babaya sövme ve itaatsizlik gibi suç ve çirkin fiiller yasaklanmıştır. Aynı hukukta Rabb’e küfredenin, adam öldürenin, annesine babasına lanet edenin, zina eylemine girişenin, cinsî sapıkların öldürülmesi; organlara karşı işlenen cinayet ve yaralamaların bazen misliyle cezalandırılması (kisas), bazen de maddi tazminatla karşılanması hükümleri yer almış ve mağdura meşru müdafaa hakkı tanınmıştır. Yahudi hukukunda hata ve hataya sebebiyet yoluyla verilen zararlarda maddi tazminat ödenmesi, hırsızın çaldığı malın birkaç katını ödemesi de benimsenmiştir (Bardakoğlu, 1993: 471).

Eskiçağda kurulan devletlerin çoğunda, suçlular, mahkemeye çıkana veya hakkında verilen cezanın uygulanmasına kadar bir yerde gözetim altında tutulmaktaydı. Atina’da cezanın esası intikam ve kısastı. Hristiyan Romalılarda, çağdaşlarından farklı bir yöntem olarak, suçlular gözetim altına alınmak yerine cezalarını kamu yararına işlerde çalışarak da çekebilirlerdi. Bilhassa köleleri gözetim altında tutan Romalılar, mahkûmları açık cezaevi görünümündeki iş yerlerinde çalıştırma gibi bir yöntemle sıklıkla başvurabilmekteydi (Demirbaş, 2005: 5-7; Orat ve Çelik, 2011: 74).

Eski Türk devletlerinde hapis cezasına nadir rastlanırdı. İslam öncesi dönemde Hunlarda kin gütmek âdeti yoktur. Herhangi birisini öldüren bir kimse idam edilirdi. Küçük suçlar araba tekerleği altında ezilmekle, büyük suçlar ise ölümle cezalandırılırdı. Araba tekerleği altında ezilmek sözlerini bazı Sinologlar “yüzü damgalanmak” ya da “sopayla dövülmek” diye

değerlendirmişlerdir. Hırsızlık suçunda bu suçu işleyen kimsenin ailesi de aynı derecede sorumlu tutulmuştur. Hapis cezası ancak on gün kadardır. Göçebe bir devlet yapısına sahip bulunduğu için Hunlarda hapis kurulumu yapılmamıştır (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 1996: 20). Göktürklerde ceza hukuku, özel intikam alanından uzaklaştırılmış; cezalar devlet adına ve kamu yararları göz önünde tutularak verilmiş ve uygulanmıştır. Ancak bazen cezanın, suçluya değil, suçlunun yakınlarına uygulandığı da görülmüştür. Bu şekildeki uygulamalarda oğullar, kızlar ve eşler, aile reisinin doğrudan doğruya velâyeti altında olduklarından onlara ceza uygulanması, aile reisine uygulanmış gibi sayılmıştır (Üçok vd., 1996: 27). Göktürklerde suçlar iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birinci tip suçlar, büyük suçlardır ve cezası idamdır. Çin kaynaklarında belirtildiğine göre, Göktürklerde isyan girişiminde bulunmak, adam öldürmek, evli kadına tecavüz etmek, bağlı atı çalmak, ikinci defa hırsızlık yapmak büyük suçlardan sayılır ve idam ile cezalandırılırdı. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkı devlete aittir (Cin ve Akgündüz, 1990: 57; Barkan, 1986: 15). İkinci tip suçlar, hafif suçlardır ve cezası genellikle maddi tazminattır. Örneğin, dövme ve yaralama suçlarının cezası yalnız hayvanla ödenen tazminattan ibarettir. Hırsızlıkta ise, suçlu çaldığı eşyanın sayı ve değer olarak on katına kadarını ödemeye mahkûm edilmiştir. Bazı hafif suçlarda tazminatla beraber uzun süreli olmayan hapis cezalarına da rastlanmıştır. Genç bir kıza tecavüz eden kimse derhal onunla evlenmek zorundadır. Ayrıca tecavüzü işleyen kişiler asiler, hainler, katiller ve at hırsızları gibi ağır suçlularla aynı oranda cezaya çarptırılmıştır. Bir kimsenin gözünü kör eden, kızını veya karısının mallarını o adama vermekle yükümlüdür. Bu noktada cezanın kişiselleştirilmemiş olduğu dikkat çekmektedir (Barkan, 1986: 15).

İslam dini *hak* konusuna özel bir vurgu yapmıştır. İslam kölelere uygulanan bedenî cezaları kaldırmaya çalışmış, suçlulara bedenî cezalar verilmesini zorlaştırmıştır. İslam Hukuku'nun uygulandığı memleketlerde, genellikle suçlu, tövbe edip af dileyinceye kadar bir yerde hapis tutulmuştur. İslam dininin doğduğu Ortadoğu topraklarında hapis ve buna benzer ceza uygulamaları geçmişte de mevcuttu ve Müslümanlar hapis cezası verirken bu birikimlerin farkındaydı. Bu konuda İslam devletlerinin beslendiği ilk kaynak şüphesiz Kur'an-ı Kerim'di. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Suresi'nde, Hz. Yusuf'un zindana atıldığından bahsedilmektedir (Kuran, Yusuf 25, 32, 33 ve 35). Firavunun hapis kurulumu burada insanlara işkence ettiği de Müslümanlar arasında bilinmekteydi. Yine Doğu dünyasında Asurlular, Persler, Hititler ve Sasaniler hapis kurulumu amaçlı evler inşa etmiş veya bazı mekânları hapsedme amacıyla kullanmışlardır (Uyanık, 2017: 170-171). Hz. Peygamber zamanında başlayan hapis cezası Dört Halife devrinde de devam ederek günümüze kadar gelmiştir. İslam'ın ilk yıllarında mescitler ve dehlizler hapis kurulumu olarak kullanılmış; ayrıca Hz. Osman dönemine kadar suçluların kuyularda hapsedildiği de olmuştur. Hz. Ömer döneminde Mekke'de dört bin dinara satın alınan bir ev hapis kurulumu olarak hizmet vermiştir. Hapis cezasının çekilmesi için belli bir mekânın yapılmasıysa ilk kez Hz. Ali devrine rastlanmaktadır. Hz. Ali'nin halifeliği sırasında *Nafti* ve *Mehis* adlarında Kûfe'de iki hapis kurulumu yapılmıştır (Demirbaş, 2005: 28). Emevi ve Abbasi saltanatları İslam Devleti'nde hapis kurulumlarının yaygınlaştığı dönemler olmuştur. Emevi hapis kurulumları mekânların darlığı, sağlık koşullarının elverişsizliği ve çok sayıda mahkûmun bir arada tutulması ile anılmaktadır. Özellikle bu iki dönemde şehirlerin büyümesi ile suç oranı artmış ve artan suç oranı hapis kurulumlarının çoğalmasının başlıca nedeni olmuştur (Yılmaz, 2001: 551).

Türk-İslam devletlerinde, örneğin Selçuklularda, devletin başı olan Türk hükümdarları, aynı zamanda adalet teşkilatının da başydılar. Şahıslarına, devlete ve topluma karşı suç işleyenler için en büyük yargıç sıfatıyla bizzat hükümde bulunabilirler, çeşitli cezalar verebilirler ve uygulatabilirlerdi. Cezaların en ağır olanı, bedenî bir ceza olan ölümdü. Türk-İslam devletlerinde hükümdarların verdikleri ölüm cezasına, "siyaset" veya "siyaseten katl" denmiştir. "Siyaseten katl", hükümdarın mutlak yetkilerine ve örfüne dayanan bir cezaydı. Türkiye Selçuklu sultanları, iktidar ve saltanatlarının tehdit edilmesi, devlete isyan, ihanet, düşman ile iş birliği yapma, halka zulümde bulunma, devlet görevini ve yetkisini kötüye kullanma, hanedan üyelerine tecavüz etme, iftirada bulunma; zina, eşkıyalık ve hırsızlık yapma gibi durumlarda "siyaseten katl", yani ölüm cezası verebilmişlerdir (Koca, 2011: 166; Arık, 1999: 43-93).

Batı dünyasında hapishanelerin gelişimi Doğu'ya göre daha geç zamanda gerçekleşmiştir. Avrupa'da günümüzdeki anlamda hapishaneler kurulması, Orta Çağ'da Hıristiyanlığın ve Kilise'nin yükselişiyle başlamıştır (Parlakoğlu, 2018: 6). Avrupa'da ilk hapishaneler kıtanın kuzey ülkelerinde kurulmuştur. Spierenburg'un araştırmalarına göre; kıtada ilk hapishane 1555 yılında Londra'da inşa edilmiştir (Spierenburg, 1998: 61). Londra'yı sırasıyla Amsterdam (1596), Kopenhag (1605), Bremen (1608), Anvers (1613), Lyon (1622), Madrid (1622) ve Stockholm (1624) takip etmiştir. Amerika kıtası hapishaneyle ilk olarak 1773 yılında tanışmıştır. Zamanla gerçekleştirilen reformlarla, Avrupa ve Amerika'daki hapishanelerde özgürlüğü sınırlandırma modelleri değişikliğe uğramıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru birçok Batı Avrupa ülkesinde ıslah evleri fabrikalarla ilişkilendirilmiştir. Mahkûmlar, üniforma, ayakkabı, sepet yapımlarında çalıştırılarak üretime katkı yapmaları sağlanmıştır (Yıldız, 2015: 92-93). Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı kitabında, "mahkûmun tek hakkının disiplini temin etmeye dönük düzene uymak olduğu" bir cezalandırma ve ıslah sisteminden bahsetmektedir (Güven, 2008: 46). Bu hususta da Amerika'daki iki farklı hapishane modelini örnek vermektedir. Bunlardan birincisi *Pennsylvania* ya da *Philadelphia* sistemi denen ve mahkûmların ayrı bir yerde tutulmasına dayalı bir uygulama iken, diğeri, *Auburn* sistemi denilen ve bazı uygulamalarla Philadelphia sisteminden ayrılan hapishane modelidir. 1790'da *Quakerlar* (İngiltere'de dinî inanışları nedeniyle ağır cezalara uğradıkları için Pensilvanya'ya göç eden dinî gruba mensup kimselerden oluşan bir cemiyet) (Artuk, Gökçen ve Yenidünya, 2013: 685) tarafından kurulan 30 kişilik Philadelphia Hapishanesi, mahkûmun tek kişilik hücrede vicdanıyla baş başa bırakılması esasına dayanır. Bu modele göre, mahkûm, Tanrı'nın affını kazanabilmek için yalnız kalmalıdır. Gardiyandan başka kimseyle görüşürülmeyen mahkûmun tek uğraşı İncil okumaktır (Demirbaş, 2005: 18-19). Philadelphia hapishane sistemine eleştiriler gelmeye başlayınca 1823'te Auburn'da yeni bir hapishane açılır. Yeni sistemin, Philadelphia hapishane sisteminden başlıca farkı, mahkûmun diğer mahkûmlarla birlikte atölyede çalışmasına ve birlikte yemek yemesine izin verilmesidir; fakat bu birlikteliği sürdürebilmek için bir ön koşul vardır: O da mahkûmun sessiz kalmasıdır. Böylece bu modelde mahkûmların bir arada bulunmasına izin verilirken birbirleriyle konuşmalarına asla izin verilmemiştir. Sadece gardiyanlarla alçak sesle ve onlar izin verdiği takdirde konuşabilirlerdi (Demirbaş, 2005: 20).

Tüm bu bilgiler eşliğinde İslam'daki hapsedme anlayışı ile Batı'dakini karşılaştıracak olursak, Hz. Peygamber ve dört halife dönemleri ile sonrasını ayırmamız gerekir. Zira Emeviler dönemi ile zalimce bir siyaset anlayışı hâsıl olmuş ve karanlık, dar odalarda hapsedilen mahkûmlara işkence edilmiştir. Sonrasında gelen Abbasiler de bu durumu kısmen de olsa devam ettirmiştir. Batı'da ise hapishaneler Doğu'ya göre daha geç zamanda oluşmuştur ve kimsesizlerin ve dilencilerin bakım yeri haline gelmiştir. Amerika hapishanelerindeki durumsa, mahkûmun kimse ile konuşturulmaması esasına dayanır. Bu durum psikolojik olarak bireyi yıpratır. Bu bakımdan Doğu ile Batı hapishaneleri birbirinden farklıdır (Parlakoğlu, 2018: 7).

1.2. Osmanlılarda Hapishane Kurumunun Şekillenmesi

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde hafif ve orta ağırlıktaki suçların *para* ya da *hapisle*, ağır suçların ise 16. yüzyıldan itibaren *kürek*, 17. yüzyıldan itibaren de *kalebendlikle* cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca cezalandırmada *pranga* ve *tomruk* cezalarının da birer yöntem olarak tercih edildiğine şahit olunmaktadır (Gönüllü, 2011: 351). Osmanlı Devleti'nde hapis cezasından daha ağır kabul edilen *kürek* cezasının ne zaman başladığını tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Bununla birlikte, bu cezanın Osmanlı denizciliğinin gelişmesiyle paralel olarak yaygınlaştığı öne sürülebilir. Hırsızlık, eşkıyalık, kasten adam öldürme, ırza geçme, resmî evrakta sahtecilik, kalpazanlık, casusluk gibi suçlara kürek cezası verilirdi. Osmanlı Donanması'nın büyümesiyle gönüllü olarak çalışan kürekçiler yetmeyince savaş esirleri ve köleler, kürekçi olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Onlar da yetmeyince suçlular devreye sokulmuştur (Kılınç, 2015: 545 vd.). Kürek cezası alan mahkûmlar buldukları hapishanelerden Tersane-i Amire Zindanı'na nakledilip oradan ihtiyaç doğrultusunda gemilere kürekçi olarak gönderilirlerdi. Bu açıdan Osmanlı kaptan-ı deryaları, tersanede zindan bulundurulmasını önemsemiştir (Gökbilgin, 1977: 109). Mahkûmların kürekçi olarak kullanılmasını emreden eldeki

en eski ferman Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya hitaben yazılmış olup 1551 senesine aittir. Ne var ki eyalete bağlı sancakbeyinin, kürek cezası almış kişiler yerine suçsuz kimseleri küreğe mahkûm etmesi üzerine gelen şikâyet sonrası, suçluların cezasının buldukları yerde verilmesi ve küreğe yollanmamaları emredilmiştir (Bostan, 1992: 220).

Kişinin ait olduğu mahalden bir başka yere gönderilerek tehlikesiz hâle getirilmesini hedefleyen *sürgün* cezası yanında bir kale ve şehrin surları içinde yaşama zorunluluğu olarak ifade edilen *kalebendlik* cezası, çağdaşı birçok devlette uygulandığı gibi Osmanlı Devleti'nde de zindan hapsine oranla daha yaygın bir şekilde tercih edilmiştir (Yıldız, 2012: 29). Kalebendlik cezası büyük ölçüde kamu düzenine karşı işlenen suçlar, kalpazanlık, mezhep değiştirmeye zorlama, fuhuş, rüşvet alma gibi durumlarda verilmiştir (Erim, 1984: 84). Bu cezaya mahallî kadılar hükmederdi. Ancak kadınların aldığı hükmün uygulanması için sadrazamın onayı gerekirdi. Kalebendlik cezasına çarptırılanlar Foça, Bodrum, Amasra, Sinop gibi surlarla çevrili kalelerden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulurlardı. Mahkûmlar, firar veya benzeri girişimlerde bulunmadıkları sürece kale halkıyla bir araya gelebilir, dışarıdakilerle haberleşebilirdi (Eren, 2014: 192).

Osmanlı Devleti'nde bir ceza yöntemi olarak *pranga* 16. yüzyılın ilk yıllarında başlamış ve imparatorluğun son yıllarına değin uygulanmıştır (Yıldız, 2015: 92-93). Pranga cezası hapis cezasının, mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak infaz edilmesidir. Tedbir, cezalandırma ve korkutma aracı olarak kullanılan bir cezadır. Bir isyan ya da ihtilale dâhil olma, sahtekârlık yapma, kalpazanlık etme, adam yaralama, yol kesme, iftirada bulunma, kız kaçırma, cinayet işleme, öşür ödememe, yalancı şahitlikte bulunma, askerlikten firar etme, İslam aleyhinde propaganda yaparak kitap yazma gibi suçlar çoğunlukla prangayla cezalandırılmıştır (Şen, 2007: 15).

Osmanlı hukuk sisteminde uygulanan bir ceza türü de *tomruk* türüdür. 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılan tomruklar, hükümet konaklarının ana giriş kapısının arkasında, 4-5 metre uzunluğunda, 40-50 cm. eninde, boylu boyunca ortadan ikiye ayrılan kütüklerdir. Bir başı açılır kapanır vida ile tutturulan ve kilitlemeye de elverişli olan tomrukların 8-10 çift ayak yeri vardır. Mahkûmun bacakları bu bölüme kilitlenir ve böylece kaçması engellenirdi. Mahkûm beslenmesini, tuvalet ihtiyacını ve uyumasını burada gerçekleştirirdi. Ayrıca bütün vücudu içine alacak tomruklar da vardı. Osmanlı Devleti'nde belki de en çok dikkat çeken ve en acımasız ceza araçları tomruklardı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde tomrukların uzun süreli bir ceza aracı olarak değil, suçu kısa bir sürede itiraf ettirme aracı olarak kullanıldığı unutulmamalıdır (Şen, 2007: 14).

Osmanlı Devleti'nde *hapis* kavramı yerine bazı kadı sicillerinde *zindana koymak* veya *zindana vermek* tabirleri de kullanılmıştır (Akman, 2004: 108-109). Bu devlette, başlangıçta *mahbes* (hapishane) herhangi bir yer olabilirdi. 19. yüzyılın başlarına kadar mahbes olarak kullanılan mekânlara, "karanlık, sıkıntı ve dehşete düşürücü yer" anlamında *zindan* adı verilmiştir. Zindanlar, kazalarda subaşının denetimindeydi ve buralarda tutulanların yaşam koşullarını ve uyulacak kuralları düzenleyen bir kanun ya da nizamname henüz bulunmamaktaydı. Buralardaki mahkûmların ihtiyaçları çoğu defa yardımsever kişiler tarafından karşılanıyordu. Yabancı tutuklular ise Yedikule Hisarı'nın hapishane olduğu dönemde mahkûmlar tarafından zindan girişine kazılan kitabelerden adını alan Kitabeler Kulesi'ndeki evlerde yaşarlardı. Bunların hisar içinde rahatça dolaşma ve ibadet yapabilme imkânları vardı. Elçiliklerinden kefalet almaları hâlinde şehirde dolaşmalarına bile izin verilirdi (Şen, 2007: 6).

Yedikule, Baba Cafer, Tersane Zindanları İstanbul'da yaygın olarak kullanılan mahbeslerdi (Yıldız, 2012: 16). Zindan olarak şehir surlarının bir kulesi veya korunaklı bir yapının mahzeni kullanılırdı. Baba Cafer Zindanı'nda kadın mahkûmlara ait ayrı bir bölüm vardı. H. 10 Cemâziye'l-âhir 1144/M. 10 Aralık 1731 tarihli bir defterde Zaviye-i Baba Cafer Zindanı'nda tutuklu bulunan on fahişenin kaydı verilmiştir. Defter üzerinde yer alan der-kenarda bunların İstanbul'dan gönderilmesi ve tekrar gelir ve yakalanırlarsa Midilli adasına sürgün edilmesi talimatını içeren bir hüküm de bulunmaktadır (BOA., C. ZB., 28/1355, H. 10 Cemâziye'l-âhir

1144/M. 10 Aralık 1731). Bu defter yalnız bir sayfa olup “Defter oldur ki Baba Cafer Zindânına vaz’ olunan fâhişeler beyân olunur.” başlığını taşımaktadır. Defterde her bir satırda bir kayda yer verilmiştir. Satırın hemen üzerinde fahişe ya da fahişelerin adı/adları ve satırda ise yakalanma şekilleri ve hapse atılma tarihleri verilmiştir. İlk kayıta Emine adında bir fahişe olup Topkapısı yakınlarında basılıp H. 5 Rebiü’l-âhir 1144/M. 7 Ekim 1731, ikinci kayıta Ayşe adında bir fahişe olup sekrânen (sarhoş olarak) Çardak önünde ele geçirilip H. 26 Rebiü’l-âhir 1144/M. 28 Ekim 1731, üçüncü kayıta Fatma adında bir fahişe olup Bedesten yakınındaki Mûtâflar içerisinde berber dükkânında gece içerisinde basılıp H. 22 Cemâziye’l-evvel 1144/M. 22 Kasım 1731, dördüncü kayıta Gülsüm ve Hadice adlarında iki fahişe olup mahalleli tarafından bastırılıp H. 26 Cemâziye’l-evvel. 1144/M. 26 Kasım 1731, beşinci kayıta Edirneli Hadice, Emine ve Ayşe adında üç fahişe olup Mevlevî-hâne Yenikapısı’ndan bostancıların dışarı götürürken ele geçirilip H. 26 Cemâziye’l-evvel 1144/M. 26 Kasım 1731, altıncı kayıta Ayşe adında bir kadın olup Sultan Selim yakınında sokakta alenen bir adamla konuşurken ele geçirilip (Bu ifadenin üzeri sonradan çizilmiştir. Bu durum bu kadın hakkındaki fahişelik kanaatinin sonradan ortadan kalktığını göstermektedir.) H. 4 Cemâziye’l-âhir [1144]/M. 4 Aralık 1731, yedinci kayıta Sadıka Hanım adında birisi olup Sultan Selim Hamamı’nda açtığı için ele geçirilip (Bu ifadeden ve kendisinden hanım olarak bahsedilmesinden bu kişinin fahişelikten dolayı değil hamamdaki uygunsuz hareketinden dolayı tutuklandığı anlaşılmaktadır. Bu kaydın da üzeri çizilmiştir.) H. 6 Rebiü’l-âhir 1144/M. 8 Ekim 1731, sekizinci kayıta Hadice adında bir fahişe olup yeri yurdu belli olmayan ve kolluk tarafından yatsıdan sonra Tatlı kuyu’da ele geçirilip (tarih yok), dokuzuncu ve son kayıt Zeynep adında bir fahişeye ait olup o da yeri yurdu belli olmayan ve akşamdan sonra Edirne Kapısı koluğu tarafından ele geçirilip (tarih yok) tarihinde zindana atıldığı yazılıdır. Bununla birlikte söz konusu dokuz kayıta 12 kadın olmasına rağmen üzeri çizilen ya da yanında zindana girme tarihi verilmeyen iki kadının kayıt dışı tutulduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu belge Baba Cafer Zindanı’nda kadın hükümlülerin de bulunduğunu göstermektedir. Baba Cafer Zindanı bilhassa Ramazan aylarında İstanbul’daki fahişelerin toplandığı bir yerdi. Zira Osmanlı Devleti bunların Ramazan’da çarşı, pazar ve cami avlularında, açıkçası dışarda ve göz önünde bulunmasını tasvip etmiyordu. 2 Ramazan 1228 tarihli bir fermanla otuz kadar fahişenin Baba Cafer Zindanı’na hapsedildiği ve bunların yeme, içme ve diğer masraflarının hazine tarafından karşılanacağına işaret edilmektedir (BOA., C. ML., 1/17, H. 3 Ramazan 1228/M. 30 Ağustos 1813). Baba Cafer Zindanı’na Ramazan ayında hapsedilen kadınlar yalnız fahişeler değildi. İstanbul Subaşı’sından H. 2 Receb 1244’te Defterdar’a yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre, Ramazan aylarında Eyüp, Galata, Tophane, Üsküdar gibi yerlerde bulunan çarşı pazarda kalabalık eden fakir ve evi barkı bulunmayan kadınlar da Baba Cafer Zindanı’nda alıkonuluyor ve masrafları hazinece karşılanıyordu (BOA., C. ZB., 30/1456, H.12 Şaban 1244/M. 17 Şubat 1829). Belli bir nizamnameye göre idare edilen ve aynı tüzük çerçevesinde mahkûmlara muamele yapılan (BOA., C. ZB., 60/2970, H. 3 Zilka’de 1180/M. 2 Nisan 1767) hapishanenin nizamının zamanla bozulduğu, bunun üzerine yeni bir düzenlemeye gidildiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman fizikî bakımdan da tamiri yapılan hapishanenin içerisindeki kadınlara ait bölüm birden fazla odalı, tahta döşemeli, aktarma kiremitli ve üzeri çatılı bir kısımdı. Divan hademelerinden Mahmud’un padişaha hitaben yazdığı dilekçede hapishane kiremitlerinin ve kanlı kuyunun tahrip olduğu ve koğuşlarda akıntıya sebep olduğu belirtilmiş; dolayısıyla kiremitlerin ve su kuyusunun tamir edilmesi, mimarbaşına talimat verilmesi talep edilmiştir. Bu dilekçe üzerinde yapılan işlemlerden ve defterdar ve mimarbaşının konuyla ilgili görevlendirilmesinden anlaşıldığına göre hapishane H. 1172 /M.1758 ve H. 1179/M. 1765 senelerinde tamir görmüştür (BOA., C.ZB., 52/2566, H. 3 Recep 1179/M. 16 Aralık 1765). Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra yapılan düzenlemelerle birlikte imparatorluk genelinde idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda çok sayıda yenilik gerçekleştirilmiştir. Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamları, bir yandan zikredilen alanlarda Batı’ya uyum sağlamaya çalışırken, bir yandan da Batı’nın adli kurumlarını ve hukuk kurallarını da imparatorluğa yerleştirme çabasında olmuştur (Ünlü, 2010: 302). Böylece adli sistemde noterlik, adliye müfettişliği, savcılık gibi birçok yeni birim yeni düzende yerini almıştır. Kanun-ı Esasi ile zindan

anlayışından hapisane anlayışına bir geçiş başlamış ve bu konuda yapılacak ıslah faaliyetleri için nizamnameler yayınlanmıştır (Tekin, 2008: 207).

Mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı 1831'de Sultan II. Mahmud'un saltanatı sırasında *Hapishane-i Umûmi* hâline getirilmiştir. Hapishane-i Umûmi'nin kuruluşuyla birlikte İstanbul zindanları, birden olmasa da kademeli olarak, kaldırılmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde, Hapishane-i Umûmi'de kendisinden önceki zindanlardan farklı olarak küçük çaplı da olsa bir üretim anlayışı vardır. Daha öncekilerde mahpuslar çalışmazken Hapishane-i Umûmi'de meslek erbabı olan suçlulara üretim yapabilmeleri için gerekli olan aletler tedarik edilmiş ve bu mahkûmlar kendileri için ayrılmış özel bölümlerde el emeğine dayalı ilk üretimi gerçekleştirmişlerdir. Kazançlarının yarısı mahkûmlara tahliyelerinde teslim edilmek üzere muhafaza altına alınmıştır. Böylelikle suçlu tahliye olduğunda eline bir miktar sermaye verildiği gibi artık meslek sahibi de olmuştur (BOA., *DH. MB. HPS.*, 50/20, H.16 Şevval 1335/M. 5 Ağustos 1917). Bununla birlikte, İstanbul dışındaki kaleler zindan olarak kullanılmaya devam etmiştir (Adak, 2006: 33). Avrupa'da da Hollanda'nın çeşitli şehirlerinde mahkûm ve sanıklar iplik ve dokuma atölyelerinde (Spinluis ve Rasphuis) çalıştırılıyorlardı. ABD'de Pennsylvania'daki mahkûmlar hücrelerinde ayakkabıcılık, terziilik, dericilik gibi işlerde çalıştırılıyorlardı. İrlanda'da, mahkûm önce, bir müddet, geceli gündüzlü hücrede yalnız hapsolünmakta, muayyen bir süre sonra geceleri hücrede yalnız başına kalıp gündüzleri konuşmamak kaydı ile diğer mahkûmlarla bir arada çalıştırılmaktaydı. Bu aşamada iyi hal gösteren ve uslandıgına kanaat getirilen mahkûm hakkında hapisane ile dışarıdaki hayat arasında daha yumuşak geçişler uygulanabilmekteydi. Örneğin, mahkûm ziraat işletmelerde çalıştırılmakta, orada iyi hali tespit edilirse "şartla salıverilmekte", diğer bir ifade ile ceza süresi bitmeden tamamen serbest kalabilmekteydi. Geri kalan mahkûmiyet süresi içinde herhangi bir suç işlemediği takdirde cezasını çekmiş sayılarak, tahliyesi kesinlik kazanmakta aksi takdirde cezaevine tekrar geri gönderilmekteydi (Artuk, M.E., Alşahin M.E., 2015: 169).

Tanzimat Döneminde kabul edilen 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde hapis cezasıyla ilgili modern anlamda bazı düzenlemeler ve hükümler kabul edilmiştir (Bozkurt, 2012: 262). 3 Mayıs 1840 tarihinde komisyon tarafından hazırlanmış olan bir mukaddime, bir hatime, 13 fasıl ve 41 maddeden oluşan ceza kanunu ilan edilmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar hukuk nazariyesiyle ve tatbikatı ile ilgili büyük bir değişikliğe rastlanılmamaktadır (Gül, 2013: 5). Bu kanunun giriş kısmında eşitlik esası üzerinde durulmuştur. Fasıllarda ise sultan veya devlet aleyhine işlenen fesatlara karışma, katletme, dövme, sövme, mülkiyete tecavüzde bulunma, rüşvet alma, vergi kaçırma, memurlara muhalefet etme, silah çekme, silah boşaltma, yaralama, yol kesme gibi suçlar etraflıca açıklanmıştır. Bu suçlara karşı, önem ve derecelerine göre, kısas-ı şer'î, siyaseten katl, kürek, hapis, sürgün, tekdir, memuriyetten çıkarma cezalarının verilmesi uygun görülmüş ve hükümdarın fermanı olmadıkça kimsenin kısasen ve siyaseten idam edilmemesi bilhassa birinci fasılın maddelerine kaydedilmiştir (Taner, 1999: 226-227).

1840'tan sonra gerçekleştirilen yargı reformu, Osmanlı mahkemelerine yeni bazı düzenlemeler getirmiş ve Avrupa'dan etkilenilerek yapılan yargı reformu hareketi Avrupa tarzı hapisanelerin de oluşmasına zemin hazırlamıştır (Bingöl, 2004; Ekinci 2004). Ancak bunlar yeterli gelmemiş olacak ki 1851 yılında 3 fasıl ve 43 maddeden oluşan yeni bir ceza kanunu hazırlanmıştır. (Poyraz, 2016: 619). 1851'de suçlar yeniden tanımlanarak birtakım değişikliklere gidilmiş; ağır hasta olan hükümlülerin iyileşinceye kadar kefaletle salıverilmesi, yoksul olanların ise beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması gibi değişiklikler yapılmıştır (Şen, 2007: 17).

Tanzimat döneminde yapılan yasal düzenlemelerle Osmanlı Devleti'nde, hürriyeti bağlayıcı bir ceza olan hapis, diğer cezaların, özellikle de para cezasının yerini almıştır (Avcı, 2002: 91-106). 1858 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun çıkmasından sonra Osmanlı yargı sistemi günümüzdekine benzer hapisaneler ile tanışmıştır (Bayındır, 2002: 69-82). Bu kanunname, 1840 ve 1851 yıllarındaki kanunnamelerin aksine daha uzun ömürlü olmuş ve 1926'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kanunnamede ağırlık derecelerine göre cinayet, cünha ve kabahat olarak ayrılan suçlardan cinayete idam ve hapisle birlikte ağır işlerde çalışmayı içeren kürek cezası verilirken;

cünha ve kabahat için para cezası, sürgün ve kalebentlik gibi cezaların yanında bir haftadan üç seneye dek hapis cezası öngörülmüştür. Hapis cezası gerektiren suçlar içerisinde yaralama ve silah çekme, hırsızlık ve yankesicilik, tecavüz, kız ve çocuk kaçırma, çocuk düşürtme, mahkûm saklama gibi suçlar başı çekmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte pek çok sahada başlayan değişim ve dönüşüm hareketleri arasında hapishanelerin modernleştirilmesini de sayabiliriz. Bu bakımdan hapishane reformu, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve merkezileşme projesiyle bir arada değerlendirilmelidir (Sunay, 2018: 44). Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesi ile alakalı birçok konu Avrupalı bazı devletlerin tesirlerine açık hâle gelmiştir. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz hapishanelerin ıslahı meselesi olmuştur. Sultan Abdülmecid'in kendisine sağladığı bazı ayrıcalıklar ve kişisel özellikleri sayesinde büyük nüfuz kazanan İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning, ülkesinin Avrupa'da *hapishane reformunun* öncüsü olmasını gerekçe göstererek Osmanlı hapishanelerinin ıslahı hususunda bir hayli diplomatik baskı yapmış ve 1851'de Osmanlı toprakları üzerindeki İngiliz konsoloslarına "Hapishaneler ve Hapishane Disiplini Hakkında İnceleme" adını taşıyan 30 soruluk bir anket göndererek görevli oldukları yerlerdeki mahbeslerin içinde buldukları durumu rapor etmelerini istemiştir. Gelen cevaplar doğrultusunda *Memorandum on Improvement of Prisons in Turkey* (Osmanlı Hapishanelerinin İslahı Hakkında Muhtıra) adıyla bir rapor yayımlamıştır (Ünlü, 2007: 864). Raporda şu görüşlere yer vermiştir: "Belirli bir ölçüde her şehirde ve kasabada hapishanelerin bulunduğu ve şimdiye kadar onları düzenleyen ve ilgilenen disipline çok az önem verilen Türkiye'de önemli bir harcama yapılmadan buraları iyileştirmek için yeterli alan mevcuttur. Ahlaki yozlaşma ve bozulmanın kanunda öngörülme-yen yolsuzluk ve zalimce uygulanmasından kaynaklanan kötü uygulamaların büyük kısmını oluşturan oldukça gereksiz bedensel acı, birkaç adli ve diğer yapısal düzenlemelerle bir anda kaldırılabilir. Daha eksiksiz bir iyileştirme sistemine yönelik yapılan ön hazırlıklarda bunların benimsenmesi bile, herhangi bir ek masraf olmadan, neredeyse hiç etkilenmeyebilir. Fakat toplumun mevcut eğitim düzeyi ve kamuoyu, devletinde kendine saygı duyan ve medeni milletler arasında bir konum iddia eden hükümetler, suç baskısı ile tanık veya sanığın kişisel kısıtlaması arasında ayrılan yönetim kısmı için geçmiş asırlarda kalmış olan dehşete ya da geçmiş asırlardan kaynaklanan zalimliklere gözlerini yumabilir (Schull, 2014: 191)."

Bütün konsolosların Canning'e sundukları raporlarda sıraladıkları olumsuzluklar arasında mahbeslerin kirliliği, havalandırmanın yetersizliği, mahbeslerin haddinden fazla mahkûmla doldurulması, ısıtmadaki sorunlar ve rutubet gibi konular yer almıştır. Stratford Canning özellikle yabancı mahkûmların durumlarına da dikkat çekmiş ve Osmanlı topraklarında kaloriferli hücre tipi hapishanelerin kurulmasını gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti'ne birçok açıdan eleştiriler yönelten Stratford Canning, 1851 senesinde hazırladığı raporda, Osmanlı mahbeslerinde acilen yapılması gerekenleri bildirmiştir (Yıldız, 2012: 179). Stratford Canning Osmanlı sınırları içerisindeki hapishanelerde iyileştirilme yapılması gereken konuları beş başlık altında toplamıştır:

- Fiziki durum ve iç mimarinin daha sağlıklı hâle getirilmesi,
- Aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik konusunda daha nitelikli koşullar sağlanması,
- Mahpusların güvenliği, sağlığı, hakça muamele görmesi; ahlaki açıdan ıslahlarının temin edilmesi ve farklı sınıflara ayrılması,
- Mahbeslerin içinde ya da üzerinde otoritenin sağlanması, nizamnamelerin bunun uygulanmasından mesul olması ve mahpus şikâyetlerinin o çevredeki mahkemelere ulaştırılmasına imkân tanınması,

-Farklı inançlara mensup mahpusların istedikleri ibadeti yapmalarının sağlanması.

Osmanlı Devleti'nin Canning'in bu isteklerini karşılaması o dönem için oldukça zordu. Zira henüz hapishane sistemine yeni geçmiş bir devletin hücre tipine, üstelik de kaloriferli hücreye geçmesinin istenmesi kolay ve hızla gerçekleşecek bir iş değildi. Devletin o dönemde yaşadığı zorluklar ve bütçe sıkıntısı da göz önünde tutulursa, hücre tipine geçmenin daha uzun yıllar alacağı açıktı. Bununla birlikte, Osmanlı hapishanelerinin ıslahı için somut adımlar 1856 Islahat Fermanı'yla atılmıştır. Bu fermanla Osmanlı topraklarındaki hapishane ve tevkifhanelerin düzenlenmesine dair hükümlere yer verilmiştir (Bozkurt, 1996: 109). Bu hususta fermanın 23. maddesinde “Ve hukûk-ı insâniye-yi hukûk-ı adâlet ile tevfiik etmek için mazanne-i su' olanları veyahûd tedibât-ı cezâiyyeye müstehak bulunanları haps ve tevkiflerine mahsûs olan kâffe-i mahbes ve mahall-i sâirede usûl-ı hapsiyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslâhına mubâşeret olunması ve herhalde hapishanelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyyemden vaz kılınan nizâmât-ı inzibâtiyeye muvâfık olan muâmelattan maada hiçbir gûna mücâzât-ı cismâniye ve eziyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muâmele dahi kâmilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku bulacak hareket şediden men ve zecr olunacağından maada bunun icrâsını emreden me'mûrîn ile bilfiil icrâ eyleyen kesânın dahi cezâ kânunnamesi iktizâsınca tekdir ve te'dib olunması (Bianchi, 1856: 15-16)” hükmü konulmuştur. Bu madde ile cezaevleri ve diğer adli kurumlarda hızlı ıslahat sürecine girilmesi, bedenî cezaların devlet tarafından yapılacak düzenlemelerle karar altına alınarak keyfî uygulamaların önüne geçilmesi, işkencenin kesin bir şekilde yasaklanması, bu konularda koyulacak kurallara uymayanların cezalandırılması karar altına alınmıştır (Demir, 2008: 226).

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra İstanbul başta olmak üzere Osmanlı hapishanelerini incelemek için İngiliz Binbaşı Gordon, Miralay (albay) rütbesi verilerek görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir buçuk sene süren incelemeleri sonunda Gordon bir rapor hazırlamış ve bu rapor Ocak 1858'de Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükelâ ve Sultan Abdülmecid tarafından resmen kabul görmüştür. Bu rapora göre, Osmanlı ceza infaz sistemindeki kapatma mekânlarının, ilk kez “*hapishane*” başlığı altında toplanması benimsenmiştir. Raporla, ayrıca, zanlılara, kabahatlılara, cünhaya ve cinayet suçlularına ait suçun türü ve ağırlığına göre dört tip hapishane teklif edilmiştir. Böylelikle Stratford Canning'in dillendirdiği hapishane ıslahatı meselesi, bir müddet bekletildikten sonra, ana hatları daha genişletilmiş bir biçimde devletin yeniden yapılanması sürecinin, hukuk alanındaki başlıca unsurlarından birisi hâlini almıştır (Yıldız, 2012: 179).

Hapishaneler konusunda düzenlenen raporlara ve alınan kararlara rağmen fiiliyata dönük ilk ciddi adım 27 Ağustos 1870 tarihinde çıkan padişah iradesi ile atılmıştır (Yıldız, 2012: 269). Bu tarihten sonra ilk Osmanlı umumî hapishanesi için çalışmalara başlanmış ve hapishane Ocak 1871'de sadrazam ve vükelâ tarafından merasimle açılmıştır. Üç gün boyunca yabancı elçilerin ve halkın ziyaretine açık bırakılmıştır. Bu konuda ulemadan Osmanlı vakanüvisi Ahmed Lütfi Efendi şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Hapishâne'nin seyr ü temâşâsına halkı da'vetten de bir ma'nâ bulamadığımı kayd ü tahrîre mecbûr oldum. Hapishânenin hüsn-i hâl ve mahâll-i huzûr ve rahat olduğunu halk görsün de oraya özensin mi demekdir bilmem (Aktepe, 1989: 100).”

2. Osmanlı Devleti'nde Kadın Hapishaneleri

2.1. Osmanlı Devleti'nde Hapishanelerin Yaygınlaşması

Sultan İkinci Abdülhamid anayasa ve meşrutiyeti ilan edeceğini söyleyerek 31 Ağustos 1876 yılında tahta çıkmış ve 33 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni yönetmiştir. Saltanatının ilk günlerinde otoritesini meclisle paylaşırsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek meclisi süresiz tatil etmiş ve şahsi egemenliğini her alanda hissettirmiştir. Abdülhamid'in saltanatı sırasında, hemen her alanda olduğu gibi, adlî alanda da yenilikler yapılmıştır. Hem padişahın ülke içindeki ihtiyaca cevap vermek için çıkardığı yeni kanunlarla hem de Avrupa'nın baskısıyla yapılan bazı ıslahatlarla hapishanelerde modernleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak, ülkenin birçok vilayetinde yeni hapishaneler açılmış; mevcut hapishanelerde ıslahata girişilmiştir.

1878 Berlin Antlaşması'na kadar ülkenin hemen her köşesine (Diyarbakır, Sinop, Kütahya, Erzurum, İpsala, Bilecik, Kırklareli, Sivas, Amasya vb.) hapishaneler yapılmıştır. Bunlar çoğunlukla iki katlı kârgir binalar olup ısıtma, iye, temizlik, salgın hastalıklar ve güvenlik konularında büyük eksiklikleri bulunmaktaydı. Eksiklerine rağmen bu hapishanelerin doluluk oranı çok yüksekti ve bu yüksek doluluk yeni reformları ve yeni hapishaneleri gerekli kılmaktaydı (Eren, 2014: 138-139). Öte yandan 20. yüzyıl başlarında başta Bandırma, Çeşme, Isparta, Aydın, Kırkağaç, Niğde, Çankırı, Tosya, Konya, Haymana, Marmaris, Tarsus, Silvan, Şirvan ve Yafa'da olmak üzere kadınlara mahsus hapishaneler de yaygınlaşmaya başladı. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı egemenliğinden çıkana değin Kavala, Sakız Adası ve İşkodra'da kadınlar için kurulmuş müstakil hapishaneler vardı (Gönen, 2010: 173).

Hapishanelerin ıslahı için Adliye Nezareti bir nizamname taslağını 1879'da padişaha sundu. Böylece hapishanelerin idaresi, görevlileri, mahbusların tayinatı ve çalıştırılması, koğuşlar ve uyulacak kurallar ile mahbusların ibadetlerini düzenleyen 1880 tarihli ve 6 bölümde 97 maddeden oluşan "*Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Lâyihası*" çıkarıldı (Bozkurt, 1996: 111-112). Bu layihada hemen her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer kadın hapishane ve tevkifhanesinin inşa edileceği, bunun mümkün olmadığı yerlerde uygun hanelerin kiralanarak geçici bir süre için kadın hapishanesi olarak kullanılacağına değinilmiştir (Ceride-i Mehakim, 1296: 355-375). Nizamnamenin 61. maddesinde her hapishanede hastaların tedavisine mahsus bir daire bulunması ve kadınların dairesinin ayrı olması, 18 yaşından küçükler ile kadınlar için ayrı koğuşlar sağlanması gibi düzenlemelere yer verilmiştir (Gönen, 2010: 174).

Hapishanelerdeki koşulların düzeltilmesi ve yeni kadın hapishanelerinin yapılması sadece nizamname çıkarmakla olacak iş değildi. Zira adliye teşkilatında yaşanan ödenek sıkıntısı, hapishanelerde istihdam edilecek nitelikli eleman azlığı, mahkemelerin yaygınlaştırılmaması ve davaların zamanında görülememesi gibi problemler doğrudan doğruya hapishaneleri ve durumlarını etkileyen diğer önemli faktörlerdi. Bu faktörlerden kaynaklanan çeşitli aksaklıklar ise tutukluların muhakeme edilmemeleri ve tutukluluk sürelerinin uzamasından, mahpusların da fiziksel şartların kötülüğünden şikâyet etmesine yol açmaktaydı (Demirel, 2007: 190-192). Ayrıca taşrada pek çok yerde, 1880 nizamnamesinde belirtilenin aksine imkânsızlıklar nedeniyle, ayrı tevkifhane ve hapishane kurulamaması, mevcut hapishanelerdeki yoğunluğu artırmakta, bu yoğunluk ise hapishanelerin fiziki imkânlarının ve sağlık koşullarının daha da kötüleşmesine neden olmaktaydı (Sunay, 2018: 45). Örneğin Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Nisan 1903 tarihli bir tezkerede, Çorum Hapishanesi'nin darlığından bahsedilerek kırk elli kadar mahkûmun tifo hastalığına yakalandığı bildirilmiştir. Hapishanenin hastane odasının sadece altı kişi aldığı bildirilerek cezası hafif olan mahkûmların başka yere nakledilmesi ve acilen yeni hapishane yapılması talep edilmiştir (BOA, *DH. TMİK. S.*, 45/5, H. 4 Safer 1321/M. 2 Mayıs 1903).

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki siyasal, sosyal ve ekonomik çalkantılar ve savaşlar, çok ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle son dönemlerde kaybedilen savaşlar, yitirilen topraklar ve bu topraklardan göç etmek zorunda bırakılan Müslümanlar, Anadolu nüfusunun artmasına neden olmuştur. Artan nüfus ile artan ihtiyaçlar asayiş de bozmuştur. Bu durumda merkezîyetçi yapısını ve gücünü devam ettirmek isteyen Osmanlı Devleti, bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında kuşkusuz önemli bir nokta da hapishaneler konusudur (Tekin, 2008: 207). Bütün bu sorunlara rağmen, devlet hapishaneleri modernleştirmek için bir yandan mevcut binaları tamir edip yeni hapishaneler inşa ederken (BOA., *DH. MB. HPS.*, 144/17, H. 23 Muharrem 1330/M. 13 Ocak 1912) bir yandan da 15 Haziran 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi'ne katılarak bu konudaki duyarlılığını göstermekteydi. Söz konusu kongre, Rusya'nın ev sahipliğinde yapılmış ve görkemli bir açılışa sahne olmuştur. İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, İsveç gibi ülkelerin katıldığı kongrede Osmanlı temsilcileri hapishanelerle ilgili 1876-1890 yılları arasındaki gelişmeleri ifade eden raporlar sundular. Osmanlı Devleti'ni kongrede Ceza İşleri Müdürü Celal Bey temsil etmiştir. 15 Haziran 1890'da başlayan kongrede, Osmanlı Devleti de bir rapor hazırlayarak sunmuş ve II. Abdülhamid devrinde hapishaneler hakkında yapılan ıslahatlardan

bahsetmiştir (Demirel, 2001: 11). 1885 Roma Hapishaneler Kongresi'ne davet edilmeyen Osmanlı Devleti'nin beş yıl sonraki bu kongreye davet edilmesi, gerçekleştirilen ıslahatların diğer devletlerce fark edildiğinin göstergesidir (Parlakoğlu, 2018: 37).

Yapılan ıslahatlar bir yana, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde çoğu Osmanlı vilayetinde hapishane ile kastedilen, hâlen, valinin ikameti olan konak ya da köşkün dâhilindeki mahbesten ibaretti. Buraların tamiri yapılırken, mahbes de biraz daha genişletilerek hapishaneye daha uygun hâle getirilmekteydi (Sunay, 2018: 45-46). Yukarıda da değinildiği gibi bazen hapishanelerdeki mahkûm sayısı hayli artıyor; bu da mevcut hapishaneleri yetersiz kılıyordu. Kapasite sorunu sağlık koşulları bakımından da hapishaneleri sıkıntılı bir hâle sokuyordu (Gürsoy ve Altun, 2006: 58-64). Örnek vermek gerekirse, Eski Isparta Hapishanesi'nin sokak tarafına bakan duvarının dibinden suyolu geçiyordu. Hapishanenin odalarının altından da hamam ve hayrathanelerin değiştirme imkânı olmayan lağımları akıyordu. Bunun için mahkûmlar daima rutubet içinde bulunuyorlardı. Ayrıca hapishanenin hiçbir tarafı güneş görmüyordu. Bu sebeplerden dolayı, mahkûmların pek çoğu hapishaneye girdikten sonra altı ay geçmeden hastalığa yakalanıyorlardı. Bunun yanında vücutları sağlam olan mahkûmlar beş-altı yıla varmadan, vücutları zayıf olanlar da tahkik evrakları Temyiz Mahkemesi'nden gelmeden vefat ediyorlardı. Bu şekilde, Eski Isparta Hapishanesi'nde 1879 ile 1888 yılları arasında kırk sekiz mahkûm vefat etmiştir (BOA., ŞD., 1721/9, H. 24 Rebiü'l-Evvel 1313/M. 14 Eylül 1895). Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan benzer bir örnek Karesi Liva Hapishanesi'ne ilişkindir. 1889 yılında Karesi Liva Hapishanesi'nin sağlık şartlarıyla ilgili şikâyetlerin çoğalmasından dolayı, hapishanede bazı incelemeler yapılmış ve incelemeler neticesinde hapishanenin sağlık şartları açısından uygun olmadığı ortaya konmuştur (BOA., DH. MKT, 1422/115, H. 5 Ramazan 1304/M. 28 Mayıs 1887). Trabzon'daki hapishaneler ve tevkifhaneler de sağlık bakımından istenilen şartları haiz değillerdi. Zağnos Kalesi'ndeki hapishane ile hükümet konağındaki tevkifhanenin avluları yoktu. Dolayısıyla mahkûmların hava almaları, dışarı çıkmaları mümkün değildi. Merkezdeki hapishanelerin alt katı bulunmaktaydı. Fakat hiç güneş almadığından son derece karanlık ve sağlıksız bir ortama sahipti. Merkezdeki diğer hapishanelerin avluya açılan sadece bir penceresi bulunmaktaydı (BOA., DH. MB. HPS., 141/51, H. 25 Cemaziye'l-âhir 1327/M. 14 Haziran 1909).

Devlet, hapishanelerdeki izdihamı önlemek için mevcutların tamiri ve yenilerinin inşasının yanı sıra, yeni binaların kiralanması seçeneğini de uygulamaya sokmuştur. Örneğin, Bingazi Mutasarrıfı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yollanan R. 27 Mart 1327 tarihli telgrafta, Bingazi'de Meriç ve Cebabiye gibi kazalarda açılması tasarlandığı hâlde hâlen hapishane açılmaması, Derne'de hapishane boşluğunun bir evin hapishane yapılması ile doldurulması, Bingazi'deyse hapishanenin bakımsızlıktan iyice yıprandığı konularından söz edilmekte ve eksikliklerin giderilmesi talep edilmektedir. (BOA., DH. MB. HPS., 143/10, H. 10 Rebiü'l-âhir 1329/M. 10 Nisan 1911). Maddi yetersizlik ve kısıtlı bütçelerle yapılan hapishaneler, birçok yerleşim biriminde vali ya da hükümet konaklarının yanında iki katlı, taş yapılar olarak inşa edilmiştir. Isıtma, iaaş gibi meselelere çözüm getirilememiş ve hapishanelerin kapasiteleri de çoğunlukla yetersiz kalmıştır (Şen, 2007: 28).

2.2. Osmanlı Devleti'nde Kadın ve Suç

Teokratik ve monarşik Osmanlı yönetiminin otoriter ve geleneksel yönetim anlayışında hukuk düzeni Tanzimat dönemine kadar ağırlıklı olarak şeri hukuk, şeri hukukun boşluk bıraktığı hususlar ise yine şeriata ters düşmeyen ve padişahın kanun koyma yetkisine dayanan örfi hukuk üzerine temellendirilmiştir. Bu anlayış, kadını ev yaşamında kafes arkasına, ev dışındaki yaşamda çarşafa sokarak, refakatsiz sokağa çıkmasını yasaklayarak erkeğin gerisine çekmiştir. Çok eşlilik, evlenme-boşanma gibi konularda çoğu kez erkeğin lehine olan ve kadına sınırlı söz hakkı veren bu düzende erkeğin kadına üstünlüğü öne çıkmıştır. Öyle ki erkeğin kadına üstünlüğü Osmanlı miras hukukunda da kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Akrabalık derecesine göre kadın, erkeğe oranla mirastan ancak yarı, dörtte bir, yedide bir veya sekizde bir pay sahibi olabilirdi. Mahkemedeki tanıklık durumuna gelince, ancak iki kadın bir erkeğin yerini tutabilirdi. Bununla birlikte dört kadın iki erkeğin yerini tutamazdı (Velidedeoğlu, 1970: 34-36). Gündelik yaşamın bütün yükünü çekme konusunda kadın erkekten daha fazla yükümlülük sahibiydi. Kadın, erkek

gibi tarlada çalışma yanında evini yönetir, çocuklarına bakar ve halı, kumaş dokurdu. Osmanlı Devleti'nde kadının bu statüsü ancak Tanzimat dönemine gelindiğinde tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem içerisinde büyük şehirlerle sınırlı da olsa kadınların eğitilmesine başlanmış (Tuncer, 1989: 166); 1842'de Ebe Okulu, 1858'de kızlar için orta dereceli okullar; İstanbul'da İnas Sanayi Mektebi ve Darü'l-Muallimat kurulmuştur. Böylece kadınların da çeşitli meslekleri daha özgür icra edebilmelerinin yolu açılmıştır (Doğramacı, 1982: 19-20). Her ne kadar henüz karma bir eğitim olmayıp tek cinsiyete dayalı eğitim ön planda tutulmuş olsa da, derslerin çok çeşitli olması, sadece dinî dersler ve el işleri ile sınırlandırılmaması, dil dersleri ve kültür derslerinin de okutulması oldukça dikkat çekicidir. Bir kadının, dinî ilimler, hesap, coğrafya, tarih, idare-i beytiyye, ilm-i eşya, ilm-i ahlâk ve el hünerleri ile alakalı dersler okuması, onun tahsili için gerekli görülmekte; böylece ev idaresi ve çocuk terbiyesi hususunda daha başarılı olacağı ifade edilmektedir (Pehlivan Ağırakça, 2017: 74).

Kadınlar, bir yandan kademeli bir biçimde kendilerine özgü okullara kavuşurken, diğer yandan toplumsal statülerini değiştirecek birtakım haklar da elde etmeye başlamışlardır. 1854 yılında kölelikle birlikte cariyeliğin de yasaklanmasıyla kadın alınıp satılan ticari bir meta olmaktan kurtulmaya başlamıştır. 1858'de çıkarılan arazi kanunnamesi ile kız çocukları babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi mirastan yararlanma hakkına sahip olmuşlardır. Yine bu kanunla, evlenen kızlardan daha önce alınan *Gelinlik Vergisi* kaldırılmıştır. Fermanlar ve çeşitli nizamnamelerle düzenlenen kılık- kıyafet, sokağa çıkma gibi sosyal yaşam içerisinde eskiye oranla, görece daha özgür bir ortama kavuşmuşlardır (Tekeli, 1982: 196).

Erkeklerle oranla suç işleme oranları çok düşük olsa da Osmanlı Devleti'nde kadınlar kimi zaman hırsızlık, fitne-fesat, şirretlik, borç ödememe, hür insan ticareti, katle sebebiyet, yataklık, kerhanecilik ve fahişelik gibi suçlardan yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. 1791 senesine ait bir belgede İstanbul sakinlerinden Mehmed Arif isminde bir kişi ile validesi Zeyneb ve beraberlerindeki Hafize, Ayşe ve Nefise isimindeki hatunlar ile Tophane sakinlerinden Şerife ve Hafize adındaki hatunların kendi hâllerinde olmayıp sarıka, şirret, fevahiş ve dolandırıcılık gibi uygunsuz hareketlerde bulunmasından şikâyet edilmektedir (BOA., C.ZB., 1891, H. 14 Safer 1206/M. 13 Ekim 1791). Kadınların bu tarz suçlara yönelmelerinde çektikleri geçim sıkıntısı, kimsesizlik, sahipsizlik ve evsiz barksız olma gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülebilir. Arşivde bulunan belgelere, kadınların içinde yer aldığı ahlak dışı olaylar daha çok yansımıştır. Belgelerde, payitaht İstanbul'da hayat kadınlarına sıklıkla rastlanmakta; bu kadınların daha çok Suriçi, Üsküdar, Kasımpaşa, Beyoğlu, Galata gibi bölgelerde birtakım evler yanında viranelerde, hamamlarda, dükkân ve fırınlarda yatıp kalktıklarına işaret edilmektedir. Bilhassa İstanbul, Üsküdar, Tophane, Tersane gibi yerlerdeki fahişelerin kara ve deniz askeri dışarı çıkınca hapsedilmesini emreden çok sayıda belge vardır. Kaymakam paşaya hitaben 1788 senesinde yazılan bir ferman, esasında Anadolu askerinin ve kalyoncuların hareketi ile ilgili tertibata dairdir. Fermanda ilk olarak ortaların tertibatları üzere perşembe günü ihraçları ve tersaneden gidecek kalyonların mart dokuzunda hareketleri ve gelecek kalyoncu askerinin bir an önce İsmail tarafına ve Ordu-yı Hümayun'a gidecek Anadolu askerinin acele hareket etmeleri hususu dile getirilmiştir. Belge, başka önlemleri de içermekte olup Nemçe tarafından gelen mühendisler, Prusyalılar ve Fransızlara ilişkin bir dizi önlemi de kapsamaktadır. Belgede İstanbul, Üsküdar, Tophane, Tersane ve diğer mahallerde ne kadar fahişe varsa donanma ve kara askeri çıkınca hepsinin önlenmesi ve hapsedilmesi emredilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, 1787-1792 Osmanlı-Rusya ve Avusturya Harbi devam ederken İsmail tarafına ve diğer cephelere asker ve kalyoncu sevkinin sağlıklı yürümesi için alınan önlemlerden birisi de İstanbul'daki fahişelerin gözetim altında tutulması olmuştur (BOA., *Hat.*, 13/487, H. 29 Zilhicce 1203/M. 20 Eylül 1789). Fahişe kadınlar Ramazan ayında, İstanbul'da asker toplandığı günler ya da özel günlerde ortalıkta dolaşmaları sakıncalı görüldüğünden 1730-1830 yılları arasında meşhur olan Baba Cafer Zindanı'nda kendilerine ait ayrı bir bölümde hapsedilirlerdi (Karaca, 2010: 153). Bu durum devlet adamlarının Ramazan ayında ve İstanbul'da asker sayısı çoğaldığında fuhuşun yaygınlaşmasını önleme çabasının bir gereği gibi görünmektedir.

Muhitlerinde veya civar mahallerde hayat kadınlarının varlığı, yabancı misyona mensup görevlileri de rahatsız etmekteydi. Mesela Fransa Sefareti'nin iltiması üzerine Galata'da tahliye edilen sokaklardan çıkarılan fahişeler, yine gizliden eski yerlerine dönmek düşüncesinde bulunmuşlardı (BOA., A. MKT. NZD, 401/63, H. 19 Şaban 1278/M. 19 Şubat 1862). Şikâyete yol açan fahişelerin çoğunun dışarıdan geldiği ve genellikle kendileri için daha cazip olan Galata ve Beyoğlu taraflarını kendilerine mesken tuttıkları arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA., A. MKT. NZD., 295/87, H. 23 Rebiü'l-âhir 1276/M.19 Kasım 1859). Her ne kadar fahişeler bu mekânları kendilerine mesken tutsa da devletin kolluk kuvvetleri vasıtasıyla bunlara göz açtırılmadığı da belgelerden anlaşılmaktadır. Bu hususta, Galata'da türeyen fahişeler ve bunlara gidenlerin takibi konusunda kendisinden memnun olunan Beyoğlu Nizamiye Karakolu memuru Bekir Bey'e yardım edilmesi hususunda Der-saadet Ordusu Erkan Reisi'ne gönderilen bir yazı dikkat çekicidir (BOA., A. MKT. NZD., 402/90, H. 25 Şaban 1278/M.25 Şubat 1862).

Osmanlı Devleti'nde fahişe kadınlar için en sık kullanılan ceza sürgündü. Zorla evleri sattırılan bu kadınlar sürgüne gönderiliyordu. Aslen Kastamonulu olan üç kadın İstanbul'da yaşadıkları semtte bozgunculuk yapmaları sebebiyle sürgüne gönderilmiştir (BOA., C. ZB., 29, H. 6 Rebiü'l-âhir 1271/M. 27 Aralık 1854). Fakat mahkemeler uzun sürdüğünden bazen bu süreçte kısa süreli hapse atılan fahişeler de oluyordu. Fuhuş ve zina yapan kadınlara sürgün, hapis, teşhir, para cezası gibi cezaların yanında bedenî cezaların da verildiği görülmektedir. Dayak, burun ve kulak kesme, alın dağlama bunlardan bazılarıdır; fakat ölüm cezası da vardır. Burada teşhir konusunu biraz açmak yerinde olacaktır. Teşhir, "bir suçun karşılığı olarak, toplumun bilgilendirilmesi amacıyla, işlenmiş olan bir suçun ve bu suçun failinin veya bu faile verilmiş olan cezanın ve cezanın infazının topluma duyurulması amacıyla gerçekleştirilen ve mahkeme tarafından kararlaştırılan bir yaptırımdır. Teşhir tanımının esas olarak üç temel unsuru vardır. Bunlardan ilki, teşhir bir yaptırımdır. İkincisi, teşhirin özünde toplumun bilgilendirilmesi vardır. Üçüncüsü, teşhir yaptırımında asgari olarak mahkûmun ve suçun ifşa edilmesi kâfidir. Unsurları tam olarak gerçekleştirmemiş zina suçu işleyenlere de teşhir yaptırımının uygulandığını belirtmek gerekir. Bir gayrimüslim ile aynı ev içinde birlikte bulunan Zeynep adlı kadına H. 925/M. 1519 senesinde tazir ve teşhir cezasının verilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir Bazı kayıtlarda ise zina suçundan dolayı yargılanan kişilere sadece teşhir yaptırımının uygulandığına şahit olunmaktadır. Örneğin H. 925/M. 1519 senesinde Üsküdar'da İskender adındaki bir şahsın hanımı Timurhan kızı Şâhî'nin Seydi oğlu Murat adlı bir levent ile bir ev içinde yakalandığı, Murat'ın kaçtığı dava edilmiş; söz konusu davaya isimleri sicilde kayıtlı dört kişinin şahadet etmesi üzerine de Şâhî'nin teşhirine hüküm olunmuştur. Bir şer'îye sicilinde fahişelik suçundan mahkemeye çıkarılan kadının, daha öncesinde mahkeme kararıyla zina suçu sebebiyle eşeğe bindirilip insanlara ibret olsun diye çarşıda dolaştırıldığı bir kayıt da bulunmaktadır (Kılınç, 2015: 449). Özellikle yargı tarafından cezalandırılmadan veya buna fırsat verilmeden ailesi ve yakınları tarafından cezalandırılan pek çok kadın da bulunmaktadır. Örneğin, Antakya'ya bağlı Gökçeğöz köyü sakinlerinden Osman, evli olan kız kardeşi Fatma'yı mahkeme kâtibi Ahmed Efendi ile uygunsuz vaziyette yakaladığı için namus sebebiyle tabanca ile öldürmüştü; Fatma'nın eşini de şahit göstermiştir. Dava neticesinde Ahmed Efendi hakkındaki iddialar muteber bulunmamış olduğundan kendisi hakkında herhangi bir cezai işlem yapılmamıştır. Kabul edilmesi sebebiyle katil Osman'ın suçu sabit bulunmuştur. Bununla birlikte maktulün yetişkin yaştaki mirasçılarının dayıları Osman hakkında kısas istememeleri nedeniyle küçük yaştaki mirasçılar hakkında kısasın 5000 dirhem borca çevrilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak Osman'ın bu borcu bir defada ödemeye muktedir olmaması sebebiyle diyet olarak beş sene prangaya mahkûm edilmesi ve bu sürenin sonunda serbest bırakılması gerektiğine karar verilmiştir (BOA., A. MKT. MVL., 62/25, H. 29 Cemaziye'l-âhir 1269/M. 9 Nisan 1853). Bu ve bunun gibi birçok olayda yargıya taşınmadan öldürülen kadınlar göze çarpmaktadır. Bu durum kadınlarla ilgili çoğu meselenin uzun süren mahkemelerce değil, toplum baskısıyla o an "halledilmesi" gereken olaylar olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bazen de kendi ailesi içerisindeki kişiler tarafından fuhşa zorlanan kadınlara rastlanmaktadır. Osmanlı belgelerinde bununla ilgili çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Şumnu'da 1861 senesinde kaçak bir eşkıyaya yardım ve yataklık eden, bu esnada gelinini de fuhşa bulaştıran ve çıkan bir olay esnasında ölümüne sebep olan bir kadının

varlığına şahit olunmaktadır (BOA., A. MKT. MVL., 135/99, H. 15 Cemaziye'l-evvel 1278/M. 18 Kasım 1861).

Esasında, fuhuş esnasında yakalanan kadın ve erkeklere ilişkin verilecek cezalarla ilgili 1859'da emirname çıkarılmıştır. Bu emirnameye göre, cezalar suçun işlendiği yere ve kişilere göre değişiklik göstermiştir. Örneğin, baskında kötülüğü ile tanınan bir erkek ele geçirilirse, 48 saatten bir aya; kadına da bunun yarısı kadar hapis cezası verilecekti. Sultan II. Abdülhamid döneminde çıkarılan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye göre ise mahkeme kararı olmadan meskenlere girilemeyeceği ve kişilerin tutuklanıp hapse atılmayacağı belirtilmiştir. Böyle olunca, 1859'da çıkarılan emirnamenin hükümleri geçersiz olmuştur. Ülke genelinde fuhuş yapılan evlere baskınlar yapıp burada ele geçirilen kişiler tutuklanınca ülkede bazı olumsuzluklar baş göstermiştir. Bunun üzerine artık Kanun-i Esasi'deki hükümlerin geçerli olacağı vurgulanarak karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi'ye göre herhangi bir yetkili mahkeme kararı veya hâkim emri olmadan meskenlere girilemeyeceğinden ve kişiler tutuklanamayacağından evlere baskın ve hapse atma uygulamalarına pek başvurulmamıştır. Kastamonu'da fuhuş yapıldığı gerekçesiyle polis bazı evlere baskın düzenleyip ele geçirdiği kişileri dört ila yedi gün arasında hapiste tutunca, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 26 Ekim 1910 tarihinde vilayete gönderdiği tahriratta yapılan uygulamanın Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğunu bildirerek valilikten bu tür uygulamaların önlenmesini istemiştir. Mesken sahibi davet etmedikçe evlere baskın yapılamayacağına ilişkin Sivas, Ankara ve Hüdavendigar vilayetlerine de 30 Ekim 1910 tarihinde tahrirat gönderilmiştir (Temel, 2002: 171-173). Fuhuş ve zinadan sonra kadınların en çok ceza aldıkları suç, hırsızlıktır.

2.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın, Ceza ve Hapis

Tanzimat Fermanı'ndan itibaren hırsızlık yapan kadınlara da çoğunlukla sürgün cezası verildiği görülmektedir. Örneğin 1713 yılında yaşanan bir hırsızlık suçunda suçlarını da itiraf eden anne-kız, Esmâ ve annesi Ümmügülüm Limni adasına sürgün edilerek buldukları yerden, Divân-ı Hümayûn çavuşlarından Mehmed Çavuş gözetiminde uzaklaştırılmışlardır (BOA., C. ZB., 13/607, H. 10 Şaban 1207/M. 23 Mart 1713). Bunlardan başka devlete isyan suçu işleyen ve eşkıyaya yardım eden kadınlar da vardır. Daha çok Ermenilerden olan ve devleti bölücü faaliyetlerde bulunan bu kadınlar hapis cezası olsa bile İngiltere'nin arabuluculuğu ile fazla ceza almadan affedilmişlerdir (Kızıllan, 2011: 11-160). Millet-i sadıka olarak adlandırılan Ermeniler, kendi devletlerini kurmak amacıyla adımlar atmaya başladıkları andan itibaren, kadın-erkek demeden bu davanın peşinden gitmişlerdir. Siyasi olarak sakıncalı ve zararlı yayın buldurmak suçu bu sebeple önemlidir. Böyle bir suç işlediği için hapsedilen kadınlardan biri, Muş'taki bir Protestan Mektebi'nde öğretmenlik yapan Susi adlı bir Ermeni'dir. Bu kadın, Van'da neşredilmiş bir gazete parçasının mektepte bulunmasından dolayı 1899 senesinde tevkif edilmiş ve 1902'de mahkemesi yapılarak, beş sene kalebentliğe mahkûm olmuştur. Mahbeste bu kadının altı aylık bir çocuğu vefat etmiş ve kendisi de kederinden acınacak hale düşmüştür. Adı geçen bu kadın, iki seneden fazla bir zamanı hapishanede geçirmiştir. Kadının kötü olan ruh ve beden sağlığı göz önüne alınarak yaklaşan Ramazan Bayramı münasebetiyle cezasının üçte birini çeken mahkûmların affı kapsamında, padişah tarafından Susi'nin de affedilmesi için Adliye Nezareti'ne yazı yazılmıştır. Hatta bu affın gerçekleşmesi için devreye İngiltere sefiri bile girmiştir. Devreye İngiltere sefirinin de girmesi üzerine, Susi kadının durumu yetkililerce daha teferruatlı olarak incelenmiştir. Böylece bu kadının işlediği suçun çok basit gibi görünmesine rağmen, öyle olmadığı, kadının Osmanlı Devleti'nin bir parçasını ayırıp Ermeni Devleti kurmak için zararlı faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Susi, 31 Ekim 1901 tarihinde temyiz ile kesinleşen cezasına göre, henüz üç yıllık mahkûmiyetini tamamlamıştır. Bu yüzden onun affedilmesi için yazılan dilekçeye, sadareten olumsuz cevap verilmiş, Susi'nin aff-ı âliye mazhariyetini gerektirecek bir sebep olmadığı söylenmiştir. Ancak devreye İngiltere sefirinin girmesi kadının affedilmesine yardım etmiştir. Sonunda Susi için beklenen af şartlı olarak çıkmıştır. Buna göre Susi, hapishaneden çıktıktan sonra Muş'ta kalamayacak, İstanbul'da veya başka bir mahalde ikamete mecbur tutulacaktır. (BOA., A. MKT. MHM., nr., 625-1.) Bir başka örnek ise Agavani isimli Ermeni kadına aittir. Varna'dan İstanbul'a gelen Agavani, Taşnak komitesi tarafından

Ermenilere hitaben on beş gün önce neşredilmiş olan bir beyanname ve içerisinde beyannameden bir bölüm bulunan gazete ile ayrıca Ermeni komitelerinin kadına yazdıkları mektuplarla ele geçirilmişti. Agavani bu durum üzerine zaptiyeye teslim edilmiştir. Kadına nasıl bir ceza verildiği bilinmemekle beraber, bu gibilerin memleketin asayişini ihlal ve ülkede fitne-fesat çıkarmak için kurulan ihtilal komitelerinin suçlarına ortak olduğu, bu yüzden kadın-erkek her kim olursa olsun bunların acilen yakalanıp mahkeme edilmesi ve cezalandırılmaları gerektiği Heyet-i Vükela tarafından belirtilmiştir (BOA., A. MKT. UM., 409/54, H. 19 Zilkade 1276/M. 8 Haziran 1860).

Kadınlar için hapis hayatının kendi cinsiyetlerine özgü bazı zorlukları vardı. Bu zorluklardan belki de en önemlisi, hapiste geçen süre içerisinde doğum yapabilmeleriydi. Sekiz kıyye buğday çalması gerekçe gösterilerek 21 Mart 1900 tarihinde hapsedilen, Erzurum'un Pasinler kazasına bağlı Yağan köyünden Esmâ adında bir kadın hapishanede doğum yapmış ve ikiz çocuk dünyaya getirmişti (BOA., İ. AZN., 38/10, H. 24 Muharrem 1318/M. 24 Mayıs 1900).

Kadınlar çoğu kez hapse kendilerini korumak ve meşru müdafaa da bulunmak nedeniyle de girebilmekteydi. Sofya sancağına bağlı İzladı kazasında yaşanan bir saldırı olayında kendini müdafaa için katil olan bir kadına rastlanmaktadır. Ayşe Hatun adlı bu kadın geceleyin evine gizlice girip odasının kapısını kıran ve ona tecavüze yeltenen Kır Çavuşu Keçeci İbrahim'i tüfekte öldürmüştür. Bu kadının durumu nefis-i müdafaa sayılmıştır. Çünkü Ayşe Hatun kendini kurtaracak başka yol bulamamıştır. Ancak yine de gerçekler anlaşılana kadar tutuklu kalmıştır. Mesele açığa kavuşunca, kendini korumaya çalışırken katil olan bu kadına şeri hukuka göre bir ceza verilemeyeceği de kesinleşmiştir. Bundan dolayı kadının hemen tahliye edilmesi istenmiştir (BOA., A. MKT. UM., 461/29, H. 29 Şaban 1277/M. 12 Mart 1861).

Osmanlı Devleti'nde hapishane binalarının tamamı, mülkiyeti kamuya ait binalar değildir. Kimi yerleşim yerlerindeki hapishanelerin özel mülk konumunda olup şahıslardan kiralanmak suretiyle açıldığı görülmektedir. Bazen kamu binalarının bodrum katlarının mahbese dönüştürülmesi yöntemine de başvurulabilmekteydi. Bu mekânların yıkık dökük, derme çatma, terk edilmiş ahırlardan, viranelerden ve evlerden oluşturulduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA., DH. MKT., 110/26, H. 26 Receb 1312/M. 23 Ocak 1895). 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi 'ne göre Isparta Sancağı, Konya Vilâyeti'ne bağlanmış ve Isparta Sancağı hükümet konağının alt ve üst katında bulunan bütün odaları, devlet daireleri için gerekli olmuştur. Bunun için 1868 yılında hapishanenin buradan ayrılması icap etmiş ve hapishaneye yeni bir bina bulma ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bunun sonunda da Isparta Süvari Kışlası'nın hayvanlarına mahsus olan ahır, 20-30 bin kuruş masraf edilerek, hapishaneye dönüştürülmüştü. Ancak ahırın tabanı zeminden aşağıdaydı. Duvarları da adi toprak çamurdan (kerpiçten) inşa edilmişti. Bu durumda, inşası gerçekleşen hapishane fiziksel yapısı itibarıyla modern bir hapishanenin olmazsa olmazlarından denetim, ıslah ve iyileştirme gibi amaçlardan yoksun kalmaktaydı.

1858 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda kadın ve erkek tutukluların aynı koğuştur kullanmalarının sakıncalı ve mutlak bir şekilde yasak olduğu vurgulanmıştır (Yıldız, 2012: 179). Osmanlı sınırlarında birçok yerleşim yerinde nisa (kadın) hapishanesi yoktur. Genellikle nisa hapishanesi olarak kaza yönetimi tarafından güvenilir kadınların evleri kira karşılığında hapishane olarak kullanılmıştır. Bunun ilk örneklerinden birisi 1859'da Yozgat'ın Nohudlu Mahallesi'nde yer alan Esmâ Hanım'ın evi olmuştur. Aylık 100 kuruş karşılığında "nisaya mahsus hapishane" hâline getirilen ev, adı konulmasa da Osmanlı taşrasında ilk kadın hapishanelerinden birisi sayılabilir (BOA., İ. MVL., 417/18265, H. 21 Şevval 1275/M. 24 Mayıs 1859). Daha sonra ev kiralama işi giderek yaygınlaştı. Bunlara birkaç örnek daha vermek gerekirse, Akhisar'da Emine Hatun adlı kişinin evi 50 kuruş kirayla hapishaneye dönüştürülmüş, bu evden bozma hapishanede çalışması için gardiyan bulunarak kendisine 50 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA., DH. MB. HPS., 18/30, H. 3Rebiü'l-evvel 1331/M. 10 Şubat 1913). Karesi Sancağı'nda ise 1883'te tutuklu kadınların para karşılığı bazı evlerde cezalarını çektiklerinden bahseden belgeler bulunmaktadır (Gürsoy ve Altun, 2006: 68-69).

Osmanlı Devleti'nde bilhassa kadın tutuklular için hane kiralama sistemi bir süre daha devam etti; fakat hem hane kirası hem de gardiyan maaşları devlet bütçesini zorluyordu. Bu bakımdan

hapishanelerde kadın mahkûmlar için ayrı koşulların ya da nisa hapishanelerinin çoğaltılmasına karar verildi. Bu duruma güzel bir örnek, Yanya'dan verilebilir. Yanya'da 75 kuruş kirayla bir hanede tutulan kadın mahkûmları, hanenin harap ve bakımsız duruma düşmesiyle, burada tutmak zorlaşmıştı. Bu olumsuzluk üzerine, devlet imkânlarıyla burada 4000 kuruş bir arsa alınıp 10.000 kuruş da üzerine bir hapishane yapılması kararlaştırılmıştı. Böylelikle 26 Mayıs 1866'da taşradaki ilk örneklerinden birisi Yanya'da inşa olunacak olan müstakil "nisa hapishanesi"ne İstanbul'dan onay çıkmıştı (BOA., *İ. MVL.*, 553/24831, H. 11 Muharrem 1283/M. 26 Mayıs 1866).

2.4. Kadın Mahkûmların Sorunları

Osmanlı Devleti'ndeki diğer hapishanelerde olduğu gibi kadın hapishanelerinde de ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Bunlardan birisi fuhuştan hükümlü bazı kadınların bulaşıcı hastalıklarını hapishaneye taşımasıydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti sınırlarında tedavisi pek de mümkün olmayan frenginin hızla yayılması sonucu, kârhânelerde yaşayan kadınların sağlık kontrolünden geçirilmesi zorunluluk hâlini almıştır. 1880'lerde zabtiye tarafından desteklenen doktorlar, kârhânelerde fahişeleri haftada iki kez muayene etmeye başlamıştır. Muayeneler esnasında frengi bulaşmış kadınlar tespit edilmiştir. Hapishanelerdeki sağlık sorunları da ülke geneli ile benzerlik göstermiştir. Özellikle yaz aylarında okul, hastane, hapishane gibi kalabalık mekânlarda hastalıkların salgına dönüşme riski artmaktaydı. Sıcak havalara bir de su sıkıntısı eklenince, hapishanedeki mahkûmlar banyo yapamaz hâle gelmekteydi. Bu durum da basit hastalıkların bile bulaşıcı olmasına ve hatta salgına dönüşmesine yol açardı (Şen, 2007: 102). Örneğin Aydın Hapishanesi'nde çıkan uyuz illetinin tedavisi için tek çözümün hapishaneye yapılacak bir hamam olduğundan bahsedilir. Bunun için Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda; hapishane bakkal, kahvehane ve berberinden elde edilecek gelirin hamam yapımında kullanılacağı bildirilmektedir (BOA., *DH. MKT.*, 1225/49, H. 15 Zilhicce 1325/M. 19 Ocak 1908).

Hapishanelerde salgın hastalık, yangın, firar gibi önemli olaylar olmadığı sürece devlet tarafından buralara kolay kolay el atılmazdı. Yalnız böyle durumlarda payitahta bilgi verilerek ya hapishanenin yeniden inşası ya da hapishaneye ek bir bina yapılarak hastane yapılması istenirdi. Örneğin 5 Ağustos 1890 tarihli bir yazıda Dersaadet'te duvardan atlayarak firar etmeye çalışan kadınların kiminin ayağı kırılmış ve kiminin çocuğu düşmüş olduğundan ve her dinden kadınların gidebileceği bir hastane bulunmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca hapishaneden firarların kolay olduğu, hasta kadın mahkûmların hastaneye nakli hususunda bazı ahlaksızların vuku bulabildiği, hastanelerin yalnız Müslüman kadınlara bakması sebebiyle gayrimüslimlerin durumuyla ilgili sıkıntıya düşüldüğü gibi hususlar zikredilerek hapishane altına 10 yataklı bir hastane yaptırılması talep edilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 1748/1, H. 18 Zilhicce 1307/M. 5 Ağustos 1890).

Osmanlı kadın hapishanelerinde bir diğer sorun, ekli yaz buralarda görevlendirilen gardiyanlar ve maaşlarıdır. Maaşlarını yetersiz bulan gardiyanlar ya devlete şikâyetle bulunmuş ya da yaptıkları işten istifa etmişlerdir (Tekin, 2001: 13). Ayrıca gardiyanların erkek olması da kadınlar için tehlike arz etmekteydi. Bunun üzerine gardiyanlar için ilk düzenleme, 6 Nisan 1876'da "Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi" ile yapılmıştır. Bu talimatnameyle, gardiyanların suç işlememiş, okuma-yazma bilen, yirmi beş ila elli yaş arasındaki erkeklerden seçileceği dile getirilmiştir. 1880'e gelindiğinde "Hapishaneler Nizamnamesi" ile ikiden fazla kadın mahkûmun olduğu hapishanelere kadın gardiyan görevlendirilmesi ve kadın gardiyanların erkek gardiyanlarla aynı görevleri üstlenmesi benimsenerek ilk kez kadın gardiyanların atanması gündeme getirilmiştir (Ceride-i Mehâkim, 1296). Kadın mahkûmların hapishanede işkence ve saldırılara uğradığı durumlarda yaşanmıştır. Örneğin 1912 yılında Tokat Hapishanesi'nde tutuklu bulunan Fatma adında bir kadının oğlu Mehmet Sarı'nın annesine yapılan işkenceleri bildiren şikâyet mektubu bulunmaktadır (BOA., *DH. MB. HPS.*, 146/29, H. 19 Recep 1330/M. 4 Temmuz 1912). Mektuba göre; Tokat mutasarrıflığından ayrılmış Vassaf Efendi adında birisi hapishane müdürü ile samimi olduğundan sık sık hapishaneye müdürün yanına ziyarete gitmektedir. Bu kişi, Fatma'yı mücevher ve parasını çalmakla suçlayarak hapse attıran ve davacı olan kişidir. Dava süresince Vassaf Efendi her gün hapishaneye giderek, arkadaşı olan müdürün odasına Fatma'yı

çağırarak kendisine bir takım işkence uygulatmıştır. Fatma koğuşunda kadın gardiyanlardan işkence gördüğü yetmiyormuş gibi bir de erkek gardiyanlardan Rıfkı Efendi tarafından darp edilmiştir. Bu şikâyet mektubu üzerine tetkikat başlatılmış ve neticede hapishane müdürünün kötü bir şey yapmadığı anlaşılmış, ancak bahsedilen işkencelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat işkenceyi yapanlar veya sorumlusu olarak müdür hakkında herhangi bir muamelede bulunup bulunulmadığı tespit edilememiştir (Bilirli, 2019: 910).

Kadın hapishanelerindeki en önemli sorun şüphesiz hamile kadınlar ve orada doğan bebekleridir. 1880’de kadın mahkûmlar için çıkarılan Tezkire-i Aliye’de hamile mahkûmların doğum zamanı geldiğinde, doktor raporuyla mahallî hastanelere nakledileceklerine işaret edilmiştir. Bununla birlikte, çocuk bekleyen mahkûmların tamamının böyle bir imkâna sahip olmadığı, hapishanede doğum yapmak zorunda kalan pek çok kadının olduğu anlaşılmaktadır. Doğum gerçekleşikten sonra yeniden hapishaneye dönmek zorunda kalan anne ve bebeği için bu sefer de yatacak yer ve yiyecekleri ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Devlet çocuklara ayrı iâşe verilmesi gerektiğinin bilincinde olup bu hususta 1880 Hapishaneler Nizamnamesi’nde verilecek iâşelerin miktarı da ifade edilmiştir (1880 Hapishaneler Nizamnamesi, *Ceride-i Mehakim*, 1296: 355-357). Ne var ki nizamnamede miktarlar ifade edilmekle beraber her zaman ve her yerde bu sağlanamamıştır. Bu durumda mahkûm anne, verilen yemeği çocuğuyla paylaşmak zorunda kalmıştır. Örneğin Kastamonu Vilayeti’nden Zabtiye Nezareti’ne gönderilen R. 18 Haziran 1324/M. 1 Temmuz 1908 tarihli tahrirat üzerine Dâhiliye Nezareti’nden Zabtiye Nezareti’ne gönderilen tahriratta, küçük ve kimsesiz çocuklarıyla tutuklanan kadın mahkûmlar ve çocuklarının ilave ta’yinât durumuna ilişkin görüş sorulmuştur. Bu bağlamda Hapishaneler Nizamnamesi’nin 53. maddesinde emziren kadınlar ile hamilelere ilişkin hüküm bulunduğu; ancak çocuklu kadınlara ilişkin netlik olmadığından hareketle bu durumdaki kadınlar hakkında nasıl davranılması gerektiğinin belirlenerek Kastamonu Valiliği’ne iletilmesi talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti’nin Zabtiye Nezareti ile H. 2 Şaban 1324/M. 15 Ağustos 1908 tarihli yazışmasının sonucunda Kastamonu Valiliğine gönderdiği cevabi yazıda hamile olanların gurebâ hastanelerine sevk edilerek hamileliğin bitimine kadar orada tutulmaları, anneleri ile tutuklanan çocukların ta’yinâtlarının ise anneleri üzerine tablaya yazılarak sağlanması gerektiği belirtilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 1273/21, H. 29 Cemaziye’l-âhir 1326/M. 29 Temmuz 1908).

Özel durumu olan bazı anneler, cezalarının bir kısmını çektikten sonra affedilerek tahliye edilmiştir. Bunlardan birisi Erzurum’un Pasinler kazasından Esmâ kadındır. Sekiz kıyye buğday çalmaktan tutuklanan ve 21 Mart 1900 tarihinde hapsedilen Esmâ kadın hapishanede doğum yapmıştır. İkiz bebekleri olan bu kadının, mahkûmiyetinin üçte birini tamamlamasına az bir zaman kalmıştır. Bu durum Adliye Nezareti’ne bir tezkire ile bildirilmiştir. Adliye Nezareti ikiz çocukların bakımını da dikkate alarak Esmâ kadının tahliyesini uygun bulmuş ve durumu Bâb-ı Âli’ye iletmıştır (BOA., *İ. AZN.*, 38/10, H. 24 Muharrem 1318/M. 24 Mayıs 1900).

Henüz bebekken hapse girmek zorunda kalan bebekler ise altı yaşına dek annelerinden koparılamayacakları için orada kalırlardı. Hayatlarının en güzel günlerini hapishanede geçiren çocuklar, oradan çıktıktan sonra da hayata uyum sağlama sorunu çekerlerdi. Bu soruna Sultan II. Abdülhamid döneminde bir çözüm bulunamadı. Ancak 1918’de İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcısı, 6-7 yaşından küçükse çocukların anneleriyle beraber hapishanede tutulması, daha büyükse anneleriyle birlikte Darülaceze’de bir bölüm oluşturularak burada kalmaları önerisinde bulunarak bu duruma bir çözüm getirmek istemiştir (BOA., *DH. MB. HPS*, 160/82, H. 20 Receb 1336/M. 1 Mayıs 1918).

19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla suç oranlarının artması, savaşlar nedeniyle daralan sınırların nüfus yoğunluğu haritasını değiştirmesi ve yargı sisteminde yaşanan gecikmelerin tutuklu yargılananların sayısını artırmasıyla birlikte hapishane binalarına ve daha fazla koğuşa duyulan ihtiyaç her geçen gün çoğalmıştır (Demirel, 2007: 191-193). Kadın mahkûmların hapsedildiği yerlerden birisi de Ağa Kapısı yakınlarındaki, bir imamın fizikî özelliklerini bilemediğimiz evidir (BOA., *Hat.*, 206/10845, H. 29 Zilhicce 1204/M. 9 Eylül 1790; Beydilli, 2001: 8). Muhtar ya da imam evi olarak kiralanan mahpus evlerin varlığına ve bu binaların isticar (kiralama) usullerine dair uygulamalara Osmanlı arşivlerinde yer alan Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti

kataloglarında sıklıkla rastlamak mümkündür. Kataloglarda muhtar evi ya da imam evi olarak geçen yerler, çevrenin güvenini kazanmış imam ya da muhtarların evleridir. Bazen bu kişiler, ahırlarını bile kadın mahkûmlar için kullanırlardı. Denetimden uzak olan bu yerlerde, kadınların bütün ihtiyaçlarından ev sahipleri sorumluydu (Sivri, 2017: 89). Gayrimüslim kadın tutuklular söz konusu olduğunda imam evinin yerini papaz evi almaktaydı. Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne, İskeçe ve Keşan kazalarında kadınlar için hapishane kurulması talebiyle H. 6 Safer 1323/M. 19 Şubat 1908 tarihinde gönderilen tezkerede bu kazalarda kadın suçluların imam ve papaz evlerinde tutulduğu ifade edilmektedir (BOA., *DH. TMIK. S.*, 72/66, H. 19 Safer 1326/M. 23 Mart 1908). İmam, muhtar ya da papazlar, evlerinde gözetim altında tuttukları mahkûmlar için devletten ek tahsisat sağlamaktaydı. Nitekim Belgrat'ta İmam Hüseyin'e, evinde hapsedilen bir kadının günlük bir ekmek, mum ve diğer masrafları için ayda 80 kuruş tahsis edilmişti (Beydilli, 2001: 8). İmam ve muhtarların evleri taşrada asırlarca kadın mahkûm ve tutukluların hapsedildiği mekânlar olmuştur. Bununla birlikte, imam ya da muhtar evlerinin, kadınların daha merkezî bir yerdeki hapishaneye gönderilinceye kadar geçici süreli tutuklamalar için kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Bu durumu Sivas Valiliği ile Adliye Nezareti arasındaki Havza'da kadın suçluların durumuyla ilgili H. 29 Rebiü'l-evvel 1320/ M. 6 Temmuz 1902 tarihli ve ekli yazışmalarla teyit etmek mümkündür. Bu yazışmalarda bir livanın bütün kazalarında, bazen her livada bir kadın tevkifhanesi açılmasının zorluğundan bahsedilmektedir. Benzer şekilde Havza'da da bu durumun imkânsızlığına işaret edilmektedir. Bu açıdan, hüküm giymiş kadınların liva merkezindeki hapishaneye sevk edilmeleri önerilmektedir. Ayrıca bu sevk işlemine kadar hükümlü kadınların muhtar ya da imam evlerinde barındırılması tavsiyesinde bulunulmaktadır (BOA., *DH. MKT.* 845/37, H.10 Safer 1322/M. 26 Nisan 1904). Benzer şekilde ve yakın tarihlerde R. 8 Nisan 1320'de Kosova Vilayeti Akova Kazası'na da Dâhiliye Vekaleti'nden aynı uyarılar yapılmış; kadın tutukluların liva hapishanesine sevkine kadar imam ya da muhtarların evlerinde belirli bir ödenek karşılığı tutulması bildirilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 852/10, H. 2 Rebiü'l-evvel 1322/M. 17 Mayıs 1904). Mahkûm kadınların, imam ve muhtar evlerinde gözetilmesi konusunda zaman içerisinde bazı aksaklıkların ortaya çıktığı da muhakkaktır. Sadarete R. 17 Teşrin-i Evvel 1324/ M. 4 Aralık 1906 tarihinde gönderilen bir tezkerede Kırşehir'de kadın hapishanesi bulunmadığından suçluların imam evinde tutulduğu ve bunun mahzurları nedeniyle hapishane inşası talep edilmiş; hatta hapishane inşaatı tamamlanana kadar bir ev kiralanarak burasının geçici hapishane olarak kullanılması ve bir de kadın gardiyan tayin edilmesi talep edilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 2127/34, H. 17 Cemaziye'l-âhir 1316/M. 2 Kasım 1898). İmam ve muhtar evleri gibi kadın tutukluların gözetim altında tutulduğu mekânlardan birisi de İstanbul'da Ağa Kapısı semtindeki *tavhanedir* (BOA., *Hat.*, 208/11055, H. 29 Zilhicce 1204/M. 9 Eylül 1790). Kadınlar bazı zamanlarda gardiyan evlerinde gözetim altında tutulabilmiştir. Tomruk Odası ve Hapishanesi'nin görevlileri ve maaşlarını içeren bir listede, 1833 yılında İstanbul'da Tomruk Odası Hapishanesi'nde görev yapan ve kadın mahpuslar için kullanılan hane kirası olarak kendisine aylık 40 kuruş verilen bir kolcu kadının varlığı, hapishane dışında kadın hapishanesi olarak gardiyan evlerinin kullanılmaya başlandığının göstergesidir (BOA., *DH. MB.HPS.*, 1/1, H. 12 Ramazan 1328/M. 17 Eylül 1910).

1883'te Karesi vilayetinde hükümet mevkiinin uygun bir yerinde kadınlar hapishanesi yapılabilmesi için 11.490 kuruş gerektiği, bunun 1882 yılının muvazene defterinden karşılanabileceği belirtilmiş olup 1892 yılında kadınlar hapishanesi inşası planlanmıştır (Gürsoy ve Altun, 2006: 70). Bazı kazalarda kadın hapishaneleri için ev kiralama yöntemine başvurulduğu da olmuştur. 18 Mayıs 1900 tarihli bir belgeye göre, Aydın Valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda liva merkezi haricinde kaza merkezlerinde kadın hapishanesi bulunmaması nedeniyle bu kadınların cezalarını çekebilmesi için Saruhan mutasarrıflığına hangi kazada kaç kuruşa hapishane olarak kullanılabilir birer ev kiralanabileceği sorulduğu belirtilerek Saruhan mutasarrıflığı dâhilindeki kazalardaki uygun evlerin kira bedelleri zikredilmiştir. Saruhan dâhilindeki kazalarda nisa hapishanesi için kiralanacak evlerin kiralarının istenmesine rağmen, Dâhiliye bütçesinden istenen tutarın tedarik edilemediği belirtilerek, hapishane ıslahı ile ilgili durumun neticelenmesine kadar idare edilmesi istenmiştir. Söz konusu tarihte İzmir Sancağı'nda Bayındır, Kuşadası, Tire ve Ödemiş; Saruhan Sancağı'nda Akhisar, Kırkağaç; Aydın Sancağı'nda

Söke, Çine, Bozdoğan ve Karasu; Mentеше Sancağı'nda Mekri (Fethiye) kazalarında kadın hapishanesi olarak kiralanması düşünülen evler için toplam 6690 kuruş kira bedeli öngörülmüştür (BOA., *DH. TMIK. S.*, 30/22, H. 18 Muharrem 1318/M. 18 Mayıs 1900).

Kira bedelleri ve gardiyan maaşları yanında, çok sınırlı da olsa, mevcut nisa hapishanelerinin fiziki koşullarında da çeşitli sorunlarla karşılaşılıyordu. Devletin birçok kazasında nisa hapishanesi mevcut değildi. Bundan dolayı, kadın mahkûmların hapsedilmesi için birçok kazada hane kiralama ve gardiyan tayinine lüzum görülmekteydi. Kadın mahkûm sayısının oldukça az olmasına rağmen hapishane kira bedelleri ve gardiyan maaşlarının karşılanması devlete ciddi anlamda bir yük getirmişti. Bu gerekçeyle yeniden yapılandırılmakta olan hapishanelerde nisaya ait yerlerin ayrılması, nisa hapishanesi olmayan kazalarda erkeklere ait hapishanelerden bir koğuşun nisaya tahsis edilmesi veya yeni bir koğuşun ilavesi suretiyle bu sorunun çözülmesi, bunun mümkün olmaması durumunda hükümleri kesinleşmiş kadın mahkûmların nisa hapishanesi bulunan civar kazalardan birine veya kazaların bağlı buldukları liva hapishanesine gönderilmesi istenmiştir (BOA., *DH. MB. HPS. M.*, 3/12, H. 17 Safer 1330/M. 6 Şubat 1912; BOA., *DH. MB. HPS.*, 144/74, H. 24Safer 1330/M. 13 Şubat 1912; BOA., *DH. MB. HPS.*, 144/80, H. 29Safer 1330/M. 18 Şubat 1912). Bu kararların somut olarak uygulandığına dair Osmanlı arşivinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Örneğin, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan aynı konuda iki yazıdan anlaşıldığı üzere, H. 1309 senesinden itibaren Niğde Hapishanesi için aylığı 80 kuruşa bir kadın gardiyan istihdamına karar verildiği ve bu konuda Konya Vilayeti'nin yetkili kıldığı anlaşılmaktadır (BOA., *BEO.*, 156/11689, H. 28 Receb 1310/M. 18 Şubat 1893).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde kadın olmak, sosyal, ekonomik ve dinî yaşamda geri planda yaşamak anlamına da geliyordu. Hapishanelerde görülen işleyiş bozuklukları, yaşam için gerekli asgari şartların yetersizliği, kadın mahkûmları ziyadesiyle etkilemiştir. Üstelik çocukları ile bu koşulları paylaşmak zorunda olan kadınların bu durumdan daha da fazla etkilendiği ortadadır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla kimsenin yargılanmadan idam edilemeyeceği ilan edilmiş; hukuk devleti olma yolunda atılan bu adımı 1840, 1851, 1858 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla Osmanlı hapis sistemine ait yeni düzenlemeler izlemiştir. 1854 yılında köleliğin ve cariyeğin yasaklanması sonucu kadın alınıp satılan ticari bir meta olmaktan çıkmaya başlamıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte, büyük şehirlerle sınırlı olsa da kadınların eğitilmesine başlanmış; sırasıyla 1842'de Ebe Okulu, 1858'de kızlar için orta dereceli okullar, sonrasında İnas Sanayi Mektebi ve Darü'l-Muallimat kurulmuştur. Söz konusu eğitim-öğretim kurumlarının kurulmasıyla kadınlar toplumsal statülerini etkileyecek yeni haklar elde etmeye başlamışlardır. Bu okullardan mezun olan kadınlar kendi mesleklerini icra etme imkânı kazanmışlardır. Daha önce babalarından kalan topraklar üzerinde hak iddia edemeyen kadınlar, 1858'de çıkarılan arazi kanunnamesi ile bu topraklar ya da taşınmazlar üzerinde erkek kardeşleriyle aynı veraset hakkına sahip olmuşlardır. Kademeli olarak çıkan fermanlar ve çeşitli nizamnamelerle kendilerini sosyal hayatta eskiye göre daha özgür ifade etme imkânına kavuşmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde bedene yönelik cezalar, 19. yüzyılın ortalarına doğru yerini daha çok hürriyeti kısıtlayıcı cezalara bırakmış; günümüzdeki anlamda hapishanelerin ilk adımları yüzyılın ikinci yarısından itibaren atılmıştır. Hapishane reformu, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ve merkezileşmesiyle eş zamanlı yürütülmüştür. 1878 Berlin Antlaşması'na kadar ülkenin Amasya, Bilecik, Diyarbakır, Erzurum, İpsala, Kırklareli, Kütahya, Sinop, Sivas gibi birçok şehrine hapishaneler yapılmış; bu hapishaneler süreç içerisinde günün şart ve imkânlarına uygun olarak modernize edilmiştir. Bu ıslah ve modernizasyon çalışmaları, Adliye Nezareti'nin 1879'da padişaha sunduğu nizamname taslağı ve "hapishanelerin idaresi, görevlileri, mahbusların ta'yinatı ve çalıştırılması, koğuşlar ve uyulacak kurallar ile mahbusların ibadetlerini düzenleyen 1880 tarihli "*Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkiyhane ve Hapishanelerin İdare-i*

Dâhiliyelerine Dair Nizamname Lâyihası" ile hız kazanmıştır. Söz konusu layihada, hasta mahkûmlar, kadın tutuklular ve 18 yaşından küçükler için ayrı düzenlemeler yer almıştır.

Kadın mahkûmlar için erkeklerden ayrı koğuş, imkânlar dâhilinde ayrı bir hapishane ya da tutukevi yoluna gidilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için mahkûmlar belirli aralıklarla doktor kontrolünden geçirilmiştir. Yine imkânlar dâhilinde kadın mahkûmlar için kadın gardiyanlar görevlendirilmiştir. Hamile mahkûmlar, hapishanede doğum yapan ya da 6-7 yaşından küçük çocuğu bulunan kadın mahkûmlarla ilgili yeni düzenlemeler yapılmış; çocuklar için anneleri üzerinden tablaya yazılmak suretiyle ilave tayin belirlenmiştir.

Hapishane ıslahı çalışmaları, kadın mahkûmlar ve kadınlara özgü hapishanelerle ilgili düzenlemeler 20. yüzyıl başında peş peşe ortaya çıkan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşları sonucu yavaşlamış ve arzu edilen başarı, bu nedenle gerçekleştirilememiştir.

Kısacası Osmanlı Devleti, hapishanelerle ilgili bütün sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla hayli çaba sarf etmiş, yeni kanunlar yayınlamıştır. Fakat maddi imkânsızlıklar ile ülkenin iç ve dış sorunlarla uğraşmak durumunda oluşu, nizamname hükümlerini kâğıt üzerinde bırakmış; bu hükümlerin büyük kısmı uygulanamamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- A. MKT. NZD. (Sadaret-Nezaret ve Devair Evrakı) 295/87, 401/63, 402/90.
 A. MKT. UM. (Sadaret- Umum Vilayat Evrakı) 409/54, 461/29.
 A. MKT. MVL. (Sadaret-Meclis-i Vala Evrakı) 62/25, 135/99.
 BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası) 156/11689.
 C. ML. (Cevdet Maliye) 1/17, 17/3, 17/5.
 C. ZB. (Cevdet Zabtiye) 28/1355, 29/6, 13/607, 14/1891, 30/1456, 28/1355 30/22, 52/2566, 60/2970.
 DH. MB. HPS (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı) 1/1, 3/12, 18/30, 50/20, 141/51, 143/10, 144/17, 144/74, 144/80, 146/29, 160/82.
 DH. MB. HPS. M. (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı) 3/12.
 DH. MKT (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi) 110/26, 845/37, 852/10, 1225/49, 1273/21, 1748/1, 1422/115, 2127/34.
 DH. TMİK. S. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat) 30/22, 30/22-1, 30/22-2, 30/22-3, 45/5, 72/66, 72/66-1. 72/66-2.
 Hat. (Hatt-ı Hümayun) 13/487, 206/10845, 208/11055.
 İ. AZN. (İrade Adliye ve Mezahib Evrakı) 38/10.
 İ. MVL. (İrade Meclis-i Vala) 417/18265, 553/24831.
 ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı) 1721/9.

Kitap, Makaleler ve Sözlükler

- Adak, U. (2006). XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Akman, M. (2004). Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması. İstanbul: Eren.
- Aktepe, M. (1989). Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, C. XII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arık, F. Ş., (1999). Türkiye Selçuklu Devletinde Siyaseten Katl: Belleten, C. LXIII, S. 236, s. 43-93.
- Artuk, M.E., Gökçen, A., Yenidünya, A. C., (2013). Ceza Hukuku Genel Hükümler. Ankara: Adalet.
- Artuk, M.E., Alşahin M.E., (2015). Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi. Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi. C. 21, S. 2. s. 297-338.
- Avcı, M. (2002). Osmanlı Hukukunda Para Cezaları. Türkler, C. X, s. 91-106. Ankara: Yeni Türkiye.
- Avcı, M. (2002). Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1. <http://dergipark.gov.tr/esosder/issue/6115/82065>.
- Bardakoğlu, A. (1993). Ceza. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 7., s. 470-478. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 16. s. 54-64. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Barkan, Ö.L., (1986). Türk Hukuk Tarihine Giriş. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 14. s. 1-15.
- Bayındır, A. (2002). Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması. Türkler. C. X, s. 69-82. Ankara: Yeni Türkiye.
- Beydilli, K. (2001). Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Bianchi, Par T. X. (1856), Khaththy Humaion Ou Charte Impeériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856, Paris.
- Bilirli, T. (2019). Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri: Tokat Hapishanesi Örneği, History Studies. 11/3, s. 891-913.
- Bingöl, S. (2004). Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu: Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bostan., İ. (1992). Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, G. (1996). Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, N. (2012). 20. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 5, S. 21. s. 261-277.
- Ceride-i Mehakim*, 1296.
- Cin, H., Akgündüz, A. (1990). Türk-İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: Timaş.
- Demir, M. (2008). Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. Bilig. S. 47. s. 215-240.
- Demirbaş, T. (2018). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. Hapishane Kitabı, (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi, s. 3-40.

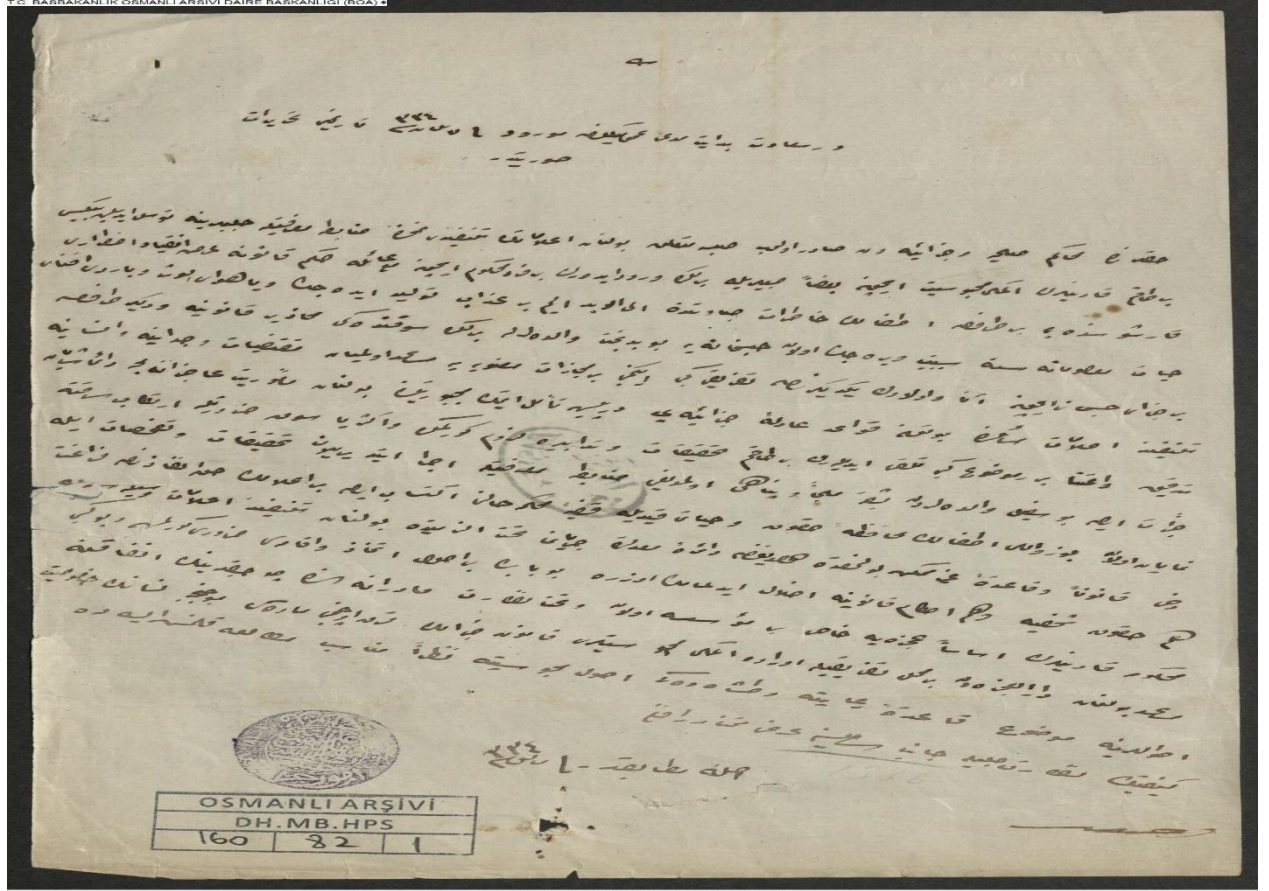
- Demirel, F (2001). 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi: Toplumsal Tarih, C. 15, S. 89, s. 11-14.
- Demirel, F. (2007). Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909).
- Demiryürek, H. (2019). Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914). İstanbul: Babı Ali Kültür
- Doğramacı, E. (1982). Türkiye'de Kadın Hakları. Ankara: Üniuersal.
- Ekinci, E. B. (2004). Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul: Arı Sanat.
- Eren, M. (2014). Kapatılmanın Patolojisi. İstanbul: Kalkedon.
- Eren, M. (2014). Mahbeslerden Hapishanelere, Hapishanelerden Cezaevlerine. Osmanlı'dan Günümüze Kapatılma. Bilim ve Gelecek Dergisi. S.119.
- Erim, N. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme. Osmanlı Araştırmaları Dergisi. S. 4. s. 79- 88.
- Foucault, M. (2006). Hapishanenin Doğuşu. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev). Ankara: İmge Kitapevi.
- Gökbilgin, T. (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Gönüllü, A. R., (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920). Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 29. s. 349-392.
- Gül, A. (2013). Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği). Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 17. S. 1-2, s. 1-29.
- Güven, H. (2008). Michel Foucault'nun Sosyal Bilim Anlayışı ve Metodolojisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Karaca, Ali. (2018). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahiş Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün. Hapishane Kitabı. (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi, s.152-162.
- Kılınç, A. (2015). Osmanlı Devleti'nde Kürek Cezasının Hukuki Tahlili. Belleten, C. LXXIX, S. 285, s. 531-556.
- Kılınç, A. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Teşhir Cezası. International Journal of Science Culture and Sport, Özel Sayı 4 (2015), s. 447-456
- Kızılkın, A. Ö. (2011). Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839- 1922). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Koca, S. (2011). Sultan I. Alaeddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sadeddin Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 5. s.160-176.
- Kuran-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2011.
- Levy,N., Toumarkine A. (2008). Osmanlı'da Asayiş Suç Ve Ceza 18-20. Yüzyıllar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.
- Naskali, E.G., Altun, H.O., (2006). Zindanlar ve Mahkûmlar. İstanbul: Babil.
- Orat. J. A., Çelik. F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 7, s.73-95.
- Özçelik, M. (2011). Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerini Durumu. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi. C. 7, S. 14. s. 16-39.

- Öztürk, S. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın
- Parlaköğlü, G. (2018). II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mardin.
- Pehlivan Ağırakça, G. (2017). İnas Rüşdiyeleri'nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri. Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, s. 56-77.
- Poyraz, Ö. (2016). 20. Yüzyılda Osmanlı'da Kadın Mahkûmlar Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I. (Ed). Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayını, s. 619-629.
- Saner Gönen, Y., (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı. Hapishane Kitabı, (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi. s.173-184.
- Schull, K.F. (2007). Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction and Modernity in The Late Otoman Empire, 1908-1919, A Dissertation Submitted in Partial Satisfaction of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles.
- Schull, K.F. (2014). Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sivri, G. (2017). Osmanlı'da Kadın Mahkûm Olmak: Kadınları Mahkûm Etme ve Denetleme Pratikleri Üzerine Bir Değerlendirme (1840-1919). Toplumsal Tarih. S.11. Tarih Vakfı Yayınları. s. 84-89.
- Spierenburg, P. (1998). The Body and The State Early Modern Europe. The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society. Oxford University Press. New York, s.61-62.
- Sunay, S. (2018). Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 20, S. 1, s.43-66.
- Şemseddin Sami (1996), Kamus-i Türki, 2.baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şen, Ö. (2007). Osmanlı'da Mahkûm Olmak. İstanbul: Kapı.
- Taner, T. (1999). Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku. Tanzimat I, İstanbul: MEB. s. 221-232.
- Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat. İstanbul: Birikim.
- Tekin, S. (2001). Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış, Tarih ve Toplum, C. 35, S. 205, s.13.
- Tekin, S. (2008). Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış. OTAM, S. 24, s. 205-223
- Tekin, S. (2010). Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri. Tarih Araştırmaları Dergisi. C. 29, S. 47. s. 83-102.
- Temel, M. (2002). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele. Türkler. C. 14, s. 171-173. Ankara: Yeni Türkiye.
- Tuncer, H. (1989). Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bu Güncü Durumu. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C. 6. S.16. s.153-163.
- Uyanık, M. Z. (2017). İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane. İstanbul: Hikmetevi.
- Üçok, C., Mumcu, A., Bozkurt, G. (1996). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Turhan.
- Ünlü, M. (2010). Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz'e Sürgünler. History Studies, Volume, 2/2, s.305-320.

- Velidedeoğlu., H. V. (1970). Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınının Çilesi. İzmir: İzmir Meslek Kadınları Kulübü.
- Yıldız, G. (2012). Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908). İstanbul: Kitabevi.
- Yıldız, Ö. (2015). Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği. Gazi Akademik Bakış Dergisi. C. 9. S. 17 s. 91-111.
- Yılmaz, M. (2001). İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış. Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 12-13. s. 539- 551.

EKLER

DH.MB.HPS.00160.00082.001

EK 1; Osmanlı Arşiv Belgesi; Dersaâdet bidâyet müddei-i Umûmiliğinden adliye nezaretine gönderilen 150 kadın mahkumun hem çocuklarından ayrılması hem de çocukların cezalandırılmaması hakkında, DH.MB.HPS (Dahiliye Nezaretî Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı). 160/82-1.

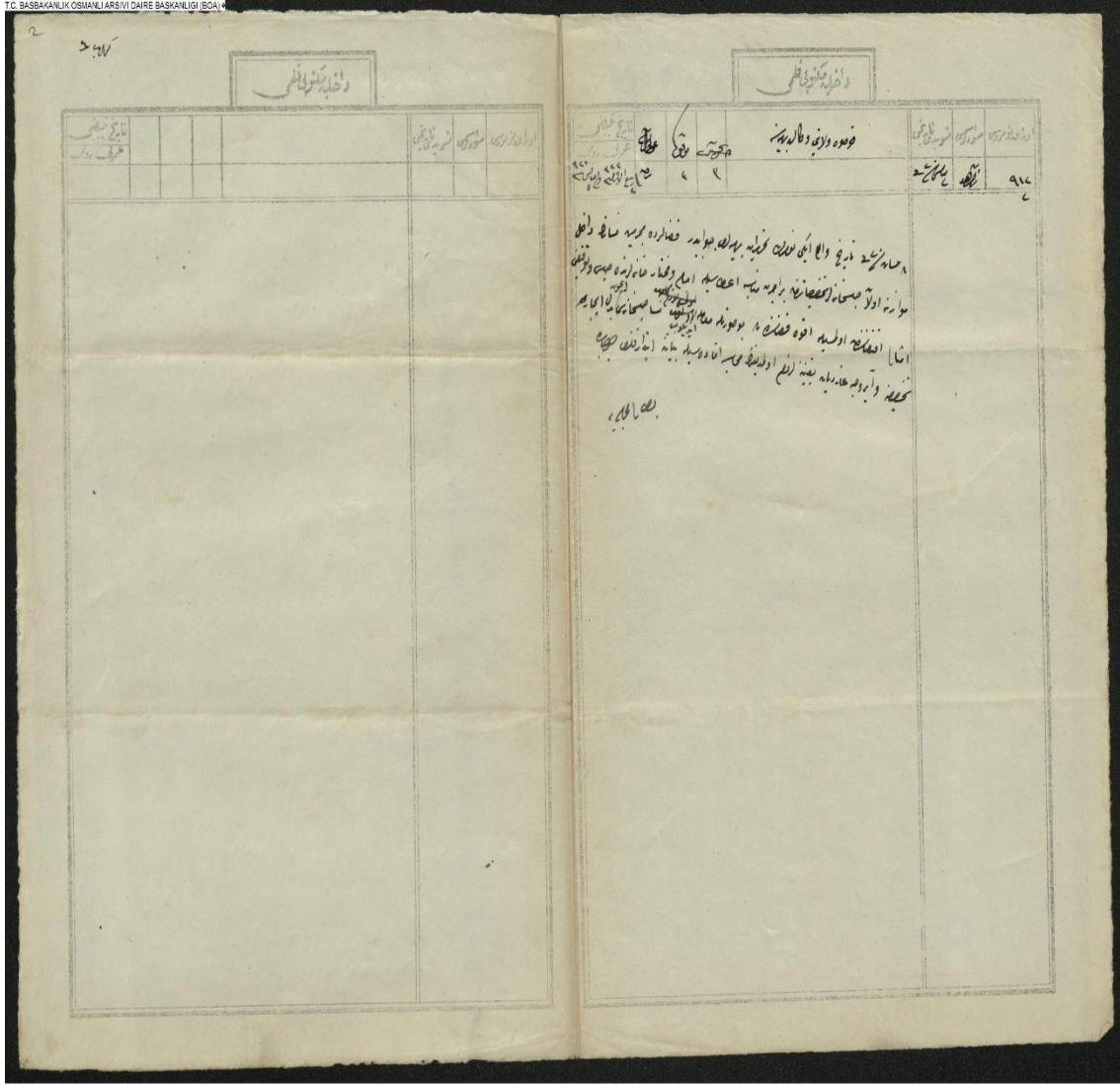
Dersaâdet bidâyet müddei-i umumîliğinden mevrûd fi 7 Nisan sene 334 tarihli tahrîrât suretidir. Hakkında mehâkim-i sülhiye ve cezaiyeden sadır olup hapse müteallik bulunan ilâmatın tenfizi zımında zabıta marifetiyle celbine tevessül edilen bîkes bir takım kadınların ekmeli mahpusiyet için bazen sabîleriyle birlikte vürûd ederek burada mahkûm için maa aile hükm-i kânûna arz-ı inkiyâd-ı ızdırarı karşısında bir taraftan etfâlin hatrât-ı sabâvetinden ilelebet elim bir azâb tevîd edecek veya hevâ-yı bûs ve barîdi ifnâ-yı hayat-ı mâsûmânesine sebebiyet verecek olan hapishâneye bu bedbaht validelerle birlikte sevkindeki mehazir-i kanûniye ve diğer taraftan bir cezâ-yı hapishane için ana ve evladın yekdiğerinden tefriki gibi ikinci bir mücazât-ı maneviyeye müsait olmayan mukteziyât-ı vicdaniye ve insaniye tenfiz-i ilâmat meailinde bulunan kavâid-i adile-i cezâiyyeyi derpîş-i teemmül etmek mecburiyetinde bulunan memûriyet-i acizânemce daima şayan tetkik ve itina birer mevzû gibi telâkki edilerek bir takım tahkikât ve tedâbire lüzûm görmekte ve ekseriya sevk-i zarûretle irtikâb-ı sirkate cüret eden bu sefîl vâlidelerden başka melcê ve penâhî olmadığı zabıta mârifetiyle icra ettirilen tahkikât ve tefahhusât ile nümâyân olan yüz elli etfâlin muhafaza-î hukûk ve hayatı kaydıyla kaziyeyi mahkeme hâlini iktisâb eden bir ilâmın hakk-ı infazından feragat dahi kanûnen ve kaîdeten gayr-i mümkün bulunmakta olduğundan daire-î mâ'delet cereyanı taht-ı elzemiyette bulunan tenfiz-î ilâmat vesilesiyle hem hukûk-ı şahsiye ve hem ahkâm-ı kanûniye ihlâl edilmemek üzere bu babda bir usûl ittihâz ve ikamesi zarûri görülmüş ve bu gibi mahkûm kadınların esasen acezeye has bir müessese olan ve taht-ı

nezaret mâderanesinde çocuklarının infakına müsait bulunan dar'ül acezeden bir mahâl tefrîkiyle orada ikmâl-i mahpûsiyetleri kanûn-ı cezanın kırk üçüncü maddesi mûcibince nisanın husûsiyet-i ahvâllerine mevzû kaîdeten riâyete ve taşradaki usûl-ü mahpûsiyete nazaran münâsip mütâlââ kılınmış ise de keyfiyetin nezaret-î celile cânib-i sâmişine arz-ı mütemennadır efendim. Aslına mutabıktır. Fi Cemâziye'l-evvel sene 34.

ita kılınan müzekkerenin bir sureti leffen takdim kılınmış olmakla hapishane ve tevkifhaneler nizamnamesi layihasının nezâret-i celîle-î asafânelerince hin-î tertibinde bu gibi çocuklu mevkûf ve mahkûmeler hakkında ahkâm-ı mahsûsa vaz' edilip edilmediğinin ve şayet şimdiye kadar bu cihet-î nazâr-ı dikkate alınmamış ise sıbyânın ahâr suretle infak ve iaşelerine imkan bulunamadığının tahakkûku halinde bunlardan nihayet beş veyahut altı yaş gibi tahdîd ve tâyin olunacak bir senede bulunanlarının valideleriyle birlikte hapishane ve tevkîfhaneye kabul ve idhallerinin tecviziyle bu yaştan fazla olanların valideleriyle birlikte duhûllerine suret-i katiyede mümanâat edilmesi hakkındaki mütalâanın ibnası mütevakkıf-ı himem-i âliye-i asafaneleridir. Ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l emrindir. Fî17 Receb sene 336 ve fi 29 Nisan sene 33.

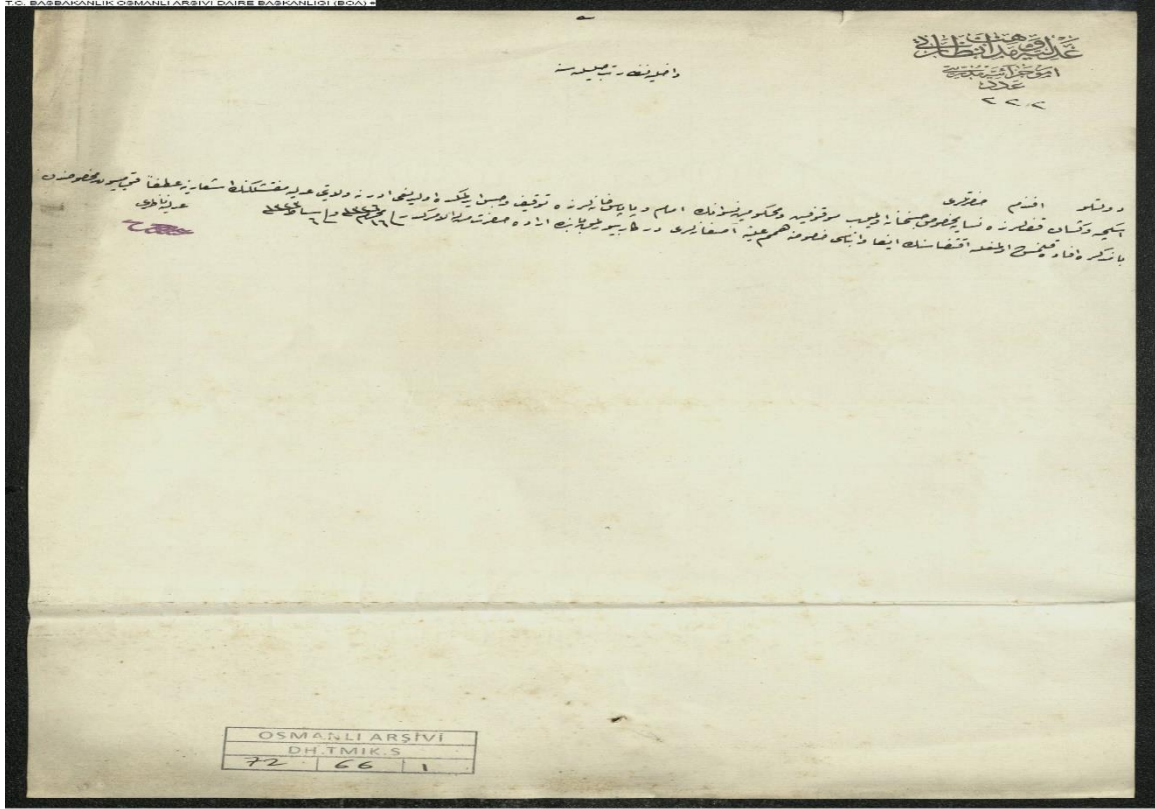
Adliye nazırı namına Müsteşar Ali Yusuf.

DH.MKT.00852.00010.001

EK 3; Osmanlı Arşiv Belgesi; Dahiliye vekaletinden Kosova valiliğine gönderilen cevabi yazıda kadın hapishanelerinin İmam ve Muhtar evinde tutulması hakkında, DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî). 852/10.

Kosova vilayeti vekalet-i behiyesine 8 Nisan 320 tarih ve elli iki numaralı tahrirât-ı behiyyeleri cevabıdır kazalarda mücrimin-i nisânın dâhil-i mûvâzene olan hapishaneler tahsisâtından bir ücret-i münâsebe itâsıyla imam ve muhtar hanelerinde hapsi ve tevkîfi emsali iktizasından olmasıyla Akova kazasından bu suretle muamele edilip nisa hapishanesi için bedel-î icârı tahsisine ve ayrıca gardiyan tayinine lüzûm olmadığının muhasebe ifadesiyle beyanına ibtidâr kılındı. Ol babda.

EK 4; Osmanlı Arşiv Belgesi; İskeçe ve Keşan kazalarında kadın hapishanesi bulunmaması sebebiyle İmam ve papaz evinde tutulması hakkında, DH. TMİK. S (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat) 72/66-1.

Adliye ve Mezâhib Nezareti Umûr-ı Cezâiye Müdiriyeti

Aded 222

Dahiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri. İskeçe ve Keşan kazalarında nisâyâ mahsus hapishane olmayub mevkûfin ve mahkûmin-i nisvânın imam ve papaz hanelerinde tevkîf ve hapis edilmekte olduğu Edirne vilayeti adliye müfettişliğinin iş'ârına atfen komisyon-ı mahsusundan ba-müzekkere ifade kılınmış olmağla iktizasının ifa ve ibnâsı hususuna himem-i aliye-i asâfaneleri derkar buyurulmak babında irade hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 16 Muharrem sene 1326 ve fi 6 Şubat sene 1323.

Adliye Nazırı